

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πτυχιακή Εργασία

Δημήτριος Γεώργιος Ελευθερίου

**Η σπορά και η ανάπτυξη της Ορθοδοξίας στην Ανατολική Αφρική.
Ένα αφρικανικό παράδειγμα στον 20ό αιώνα και η αφύπνιση της
ιεραποστολής στην Ελλάδα**

Επιβλέπων:

Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, *Αναπλ. Καθηγητής Ιεραποστολικής*

Αθήνα, Μάρτιος 2022

Σε όλα εκείνα τα πρόσωπα που πίστεψαν σ' εμένα
και με στήριξαν,
σε όλους τους Αφρικανούς
και σε όλους τους ιεραποστόλους
που κηρύττουν με τον τρόπο του Χριστού.

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» (Μτ. 28:19)

Υπεύθυνη Δήλωση:

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην πτυχιακή εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών του Τμήματος Ιερατικών Σπουδών της Α.Ε.Α.Α. στο μάθημα της Ιεραποστολικής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	1
1. Γεγονότα αφύπνισης του ιεραποστολικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα στις δεκαετίες του 1950 και 1960	3
1.1 Ο όρος «Ιεραποστολή» στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Διαστάσεις και προοπτικές	4
1.2 Ίδρυση του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου «Πορευθέντες» και η έκδοση του ομώνυμου περιοδικού	7
1.3 Αντιδράσεις ως προς την εξωτερική ιεραποστολή και η οικουμενικότητα του «Πορευθέντες».....	12
2. Η κίνηση των Αφρικανών προς την Ορθόδοξη Εκκλησία	15
2.1 Ο προβληματισμός Αφρικανών ως αφορμή ανάπτυξης της Ορθοδοξίας στην υπο-Σαχάρια Αφρική	16
2.2 Ο πόλεμος των Μάου Μάου και οι σχέσεις του Πατριαρχείου με τις Ορθόδοξες κοινότητες των Αφρικανών	20
2.3 Η γνωριμία των Αφρικανών με την Ελλάδα και η αφύπνιση για την ιεραποστολή	25
3. Η Εκκλησία των Κικούγιου και το σχίσμα του Γαδούνα	30
3.1 Η Εκκλησία των Κικούγιου, «Karinga».....	30
3.2 Ίδρυση Ιεράς Μητρόπολης Ειρηνουπόλεως και η σχέση της με την Κένυα.....	31
3.3 Το σχίσμα του Γαδούνα και οι προσπάθειες άρσης του	35
Συμπεράσματα.....	39
Βιβλιογραφία	45

Λέξεις - Κλειδιά:

Ιεραποστολή, ιεραποστολική αφύπνιση, «Σύνδεσμος», Διορθόδοξο Ιεραποστολικό Κέντρο «Πορευθέντες», περιοδικό «Πορευθέντες», Ανεξάρτητες Αφρικανικές Εκκλησίες, φυλή Κικούγιου, Karinga Kikuyu Church, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας.

Εισαγωγή

Η Ιεραποστολή αποτελεί την ουσία της Εκκλησίας και δεν νοείται χωρίς αυτήν. Το άνοιγμα στον κόσμο αποτελεί όρο πραγμάτωσης της Εκκλησίας. Αυτή η ιδέα της Ιεραποστολής ήταν που μου κέντρισε το ενδιαφέρον και με έκανε να ασχοληθώ με τα ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται με μια ιδιαίτερη πτυχή της Ιεραποστολής. Το παράδειγμα των Αφρικανών Ρουβήμ Σαμπάγια Μουκάσα Σπάρτας (1899-1982), Οβαδία Μπασαγιακιτάλο (1895-1985), Γεωργίου Άρθουρ Γαδούνα (1905-1987) και ο ζήλος τους για την εύρεση της Ορθοδοξίας, την οποία πολλοί από εμάς είχαμε την «τύχη» να γνωρίσουμε από την οικογένειά μας, ήταν αυτό που αφύπνισε τα έγκατα της καρδιάς μου. Μέσω της έρευνάς μου, την οποία αναπτύσσω παρακάτω, ανακάλυψα την αγάπη των Αφρικανών στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος δέχεται την ταυτότητά τους, καθώς και το πόσο η πίστη σε Αυτόν μπορεί να καταφέρει πολλά. Αυτός ο ζήλος έφτασε μέχρι την Ελλάδα, όπου από την δεκαετία του 1960 επήλθε η αναζωπύρωση της λεγόμενης εξωτερικής ιεραποστολής, δηλαδή της αποστολής προς κάθε λαό και πολιτισμό, από το Διορθόδοξο Ιεραποστολικό Κέντρο «Πορευθέντες» και το ομώνυμο περιοδικό «Πορευθέντες». Φυσικά πολλοί ήταν αυτοί οι οποίοι πάλεψαν για την αναζωπύρωση αυτή, αλλά επέλεξα να αναδείξω, έστω και στο ελάχιστο, την δράση των μελών του «Πορευθέντες» προς μία οικουμενική μαρτυρία για τον Χριστό.

Η εργασία αυτή επικεντρώνει στα ιστορικά γεγονότα αφύπνισης του ιεραποστολικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα και την ανάπτυξη της Ορθοδοξίας, στην Ουγκάντα και την Κένυα, μέσω ενός αφρικανικού παραδείγματος. Τρεις θα είναι οι κεντρικοί άξονες της εργασίας:

Στον πρώτο άξονα θα προσεγγίσουμε τον όρο *ιεραποστολή* και θα εξετάσουμε την ίδρυση του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου «Πορευθέντες» και του ομώνυμου περιοδικού το οποίο είχε την φλόγα της ιεραποστολής προς τα έθνη.

Στο δεύτερο μέρος θα ανιχνεύσουμε τον ζήλο του Σπάρτα, του Οβαδία και του Γαδούνα για την Ορθοδοξία. Το πως αγωνίστηκαν οι δύο πρώτοι αποχωρώντας από την Αγγλικανική Εκκλησία, και από την Σκωτική Πρεσβυτεριανή Εκκλησία ο Γαδούνα, με κατάληξη την ένταξή τους στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Θα διαπιστώσουμε επίσης ποιες δυσκολίες αντιμετώπισαν και ποιες επαφές είχαν με τους Ορθόδοξους Έλληνες στην Ελλάδα. Θα αναδείξουμε ωστόσο και την Κενυατική εξέγερση των Μάου Μάου, στην οποία η φυλή Κικούγιου έπαιξε σημαντικό ρόλο.

Στο τρίτο και τελευταίο άξονα αυτής της εργασίας θα αναφερθούμε στην προσπάθεια ίδρυσης Ορθόδοξης εκκλησίας από την προαναφερθείσα φυλή Κικούγιου της Κένυας. Εν τέλει είναι αναγκαίο να προσεγγίσουμε τις σχέσεις που είχαν με το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας.

Η εργασία αυτή θα προσπαθήσει να φωτίσει την έννοια της ιεραποστολής μέσω των ζυμώσεων στην Ανατολική Αφρική του 20ού αιώνα, με απώτερο σκοπό την ψηλάφηση μιας θεολογικής μεθόδου για την Ορθόδοξη Ιεραποστολή στην Αφρική, αλλά και (τηρουμένων των αναλογιών) στα έθνη γενικότερα.

1. Γεγονότα αφύπνισης του ιεραποστολικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα στις δεκαετίες του 1950 και 1960

«Η προς τον κόσμο αποστολή», της Εκκλησίας, «δεν είναι κάτι πέρα από τον εαυτό της, αλλά όρος συγκρότησης του εαυτού της»¹. Αυτή την άποψη ορισμένοι άνθρωποι την ενστερνίζονται και την κάνουν τρόπο ζωής τους. Είναι ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τον όρο «ιεραποστολή», μέσα στην ιστορική συνάφεια του 20ού αιώνα και να καταλάβει πως η Εκκλησία δεν είναι απλώς ένα κτήριο, αλλά μία κοινότητα η οποία προσφέρει στους ανθρώπους το κλειδί για την Βασιλεία των Ουρανών. Όπως πολύ ωραία επισημαίνει ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, «Η Εκκλησία δεν μας δίνει ένα σύστημα, αλλά ένα κλειδί. Όχι ένα σχέδιο για την πόλη του Θεού, αλλά τα μέσα για την είσοδο σε αυτή»².

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι η ιστορική αναδρομή σε συμβάντα τα οποία αποτέλεσαν εναρκτήρια λακτίσματα για μια ιεραποστολή προς τα έθνη. Αναλυτικότερα, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε τον όρο «ιεραποστολή» και τις διαστάσεις που έλαβε μέσα στον χρόνο. Ποιες ερμηνείες δόθηκαν περί αποστολής της Εκκλησίας, και πώς αυτές επηρέασαν την αφύπνιση του λαού για αποστολή σε όλα τα έθνη. Επίσης θα μελετήσουμε το συγγραφικό ενδιαφέρον που υπήρξε και εξελίχθηκε την δεκαετία του '60 από το περιοδικό «Πορευθέντες» και τις δράσεις των μελών του στην αναζωπύρωση του ιεραποστολικού

---

¹ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Ιεραποστολή και φύση της Εκκλησίας», *Σύναξη*, τεύχ. 78 (2001), σελ. 6, κ.α. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται. Η Ιεραποστολή ως ελπίδα και ως εφιάλτης*, εκδ. Εν Πλώ, Αθήνα, Β έκδ., (2009), σελ. 30.

² Bishop Kallistos Ware, *The Orthodox Way*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, έκδοση Ε' (1993), σελ. 7. «The Church gives us not a system, but a key; not a plan for God's City, but the means for entering it». Θέλουμε να δείξουμε με αυτή την αναφορά του π. Φλωρόφσκυ πως η Εκκλησία μας προσκαλεί όλους και μας δίνει το κλειδί ώστε να φτάσουμε στην Βασιλεία των Ουρανών.

ενδιαφέροντος. Δεν είναι ωστόσο απύσχα και η μελέτη των αντιδράσεων διαφόρων παραδοσιακών Ορθοδόξων σχετικά με την ιεραποστολική δράση.

1.1 Ο όρος «Ιεραποστολή» στην Ορθόδοξη Εκκλησία: Διαστάσεις και προοπτικές

Η πρόταση του Πέτρου προς τον Χριστό, τη στιγμή της Μεταμορφώσεως στο όρος (κατά την παράδοση) Θαβώρ, υπήρξε η αφορμή να ανταποκριθεί ο Χριστός και να αναφερθεί στην Αποστολή της Εκκλησίας. Παρατηρώντας τις Γραφές στα κατά Ματθ. 17:4 ή Μάρκ. 9:5 ή Λουκ. 9:33, βλέπουμε τον Πέτρο να λέει στον Χριστό ότι ήταν καλό «ὧδε εἶναι», να μείνουν δηλαδή σε εκείνη την υπέροχη κατάσταση της Μεταμορφώσεως. Αν ο Χριστός ανταποκρινόταν, αυτό θα αποτελούσε το τέρμα της ιστορικής πορείας Του. Αντίθετα, την απάντησή Του τη δίνει όταν κατεβαίνουν από το όρος, δείχνοντας πως το έργο Του «δεν είναι η σωτηρία από τον κόσμο αλλά η σωτηρία του κόσμου». Με το όρος ως τερματισμό, συνεπώς, υπάρχει άρνηση του αληθινού τέρματος. Ο Χριστός λοιπόν δεν παρέμεινε στο όρος, αλλά συνέχισε προς τον κόσμο για τη σωτηρία του. Δεν αποδέχτηκε την άρνηση της αποστολής προς τον κόσμο, αντίθετα μετά την Ανάσταση Του (και όχι πριν, διότι χωρίς αυτή δεν θα υπήρχε το χαρμόσυνο οικουμενικό μήνυμα), λέει στους μαθητές του «*πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*» (Μτθ. 28:19)³. Με την εντολή αυτή η Εκκλησία αρχίζει την αποστολή της, το άνοιγμα της προς τον κόσμο, την αποστολή η οποία δεν είναι κάτι ξεχωριστό ή επιπρόσθετο στον εαυτό της, αλλά το κύριο συστατικό, η ουσία της, η οποία αν

---

³ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Το σφάλμα του Πέτρου», *Πνευματική Διακονία*, τεύχ.11 (2011), σελ. 27-30: https://www.academia.edu/37185880/Θανάσης_Ν_Παπαθανασίου_T_8/6/21. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Με την ψυχή στα πόδια. Από το μνήμα το κενό στους δρόμους του κόσμου*, Αθήνα, εκδ. Εν Πλώ, (2007), σελ. 61-93.

λείψει, τότε η Εκκλησία παύει να είναι ο εαυτός της⁴. Η Εκκλησία συνεπώς δεν έχει αποστολή, αλλά *είναι* αποστολή, ενεργώντας παντού και πάντα⁵. Η Εκκλησία οφείλει να πράττει, και όχι απλά να υπάρχει. Όπως ο Θεός Πατέρας έστειλε τον Υιό του και Αυτός τους μαθητές του σε όλο τον κόσμο, έτσι η Εκκλησία ως Αποστολική οφείλει να «αποστέλλει και να αποστέλλεται στον κόσμο»⁶. Φυσικά με βασικά χαρακτηριστικά την αγάπη και την αδερφοσύνη, δηλαδή σύμφωνα με τον τρόπο του Χριστού. Συνεπώς βασική προϋπόθεση είναι η «κένωση» και η «σάρκωση» του αποστόλου, όπως έπραξε ο Χριστός λαμβάνοντας εξ ολοκλήρου την ανθρώπινη πραγματικότητα, από τη γέννηση μέχρι και τον θάνατο⁷. Οφείλουμε να αναφέρουμε επίσης ότι, και από το έργο του λειτουργιολόγου π. Αλέξανδρου Σμέμαν συνάγεται, «η Εκκλησία δεν έχει ιεραποστολή αλλά είναι ιεραποστολή»⁸. Κατά συνέπεια οφείλει να ενσαρκώνει το Ευαγγέλιο και το Δόγμα της Εκκλησίας στους εκάστοτε πολιτισμούς λαμβάνοντας υπόψιν τον πολιτισμό του κάθε λαού, την κουλτούρα του και τη γλώσσα του⁹. Παρατηρούμε

---

⁴ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται. Η Ιεραποστολή ως ελπίδα και ως εφιάλτης*, Αθήνα, Εν Πλώ, Β Έκδοση (2009), σελ. 27-31.

⁵ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η Ορθόδοξη ιεραποστολή και οι ανθρώπινες συνάψεις», *Σύναξη*, τεύχ. 144, (2017), σελ. 28.

⁶ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Γυναίκες στον δρόμο της ιεραποστολής. Η γυναίκα ως θύμα, ως ύποπτη, ως ευαγγελίστρια*, Εν πλώ, Αθήνα, (2019), σελ. 17.

⁷ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Γυναίκες στον δρόμο της ιεραποστολής. Η γυναίκα ως θύμα, ως ύποπτη, ως ευαγγελίστρια*, Εν πλώ, Αθήνα, (2019), σελ. 15-19

⁸ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Το χωρίο Μαθθ. 28:16-20 [...πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη...»] και η Ιεραποστολή», *Σύναξη*, τεύχ.155 (2020), σελ.49-66.

⁹ Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, «Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ και η Ιεραποστολή. Μαρτηρία για «για», «με» ή «πέρα από» τον «ιερό Ελληνισμό»», Διεθνές Συνέδριο, *Η θεολογική παρακαταθήκη του πρωθιερέως Γεωργίου Φλωρόφσκυ*, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Οικουμενικό

πως όταν ο Θεός μιλάει στον άνθρωπο, μιλάει στην γλώσσα του ανθρώπου. Όπως είπαμε, ο Χριστός προσέλαβε την ανθρώπινη φύση εξολοκλήρου. Έτσι η Εκκλησία οφείλει να δίνει την μαρτυρία της πραγματοποιώντας μια εκ νέου «σάρκωση»¹⁰.

Ο όρος «ιεραποστολή» μπορεί να ταυτίζεται, από πολλούς, με το αποικιοκρατικό καθεστώς το οποίο από το 15ο αιώνα έκανε χρήση των ιεραποστόλων για δικό του όφελος και, αντίστοιχα, πολλοί ιεραπόστολοι τότε υπηρέτησαν το αποικιοκρατικό ιδεώδες. Ωστόσο, εμείς δεν δεχόμαστε την ιεραποστολή ως προσηλυτισμό, προπαγάνδα και επιβολή, αλλά ως κήρυξη του Ευαγγελίου στην οικουμένη και πρόσκληση για ελεύθερη αποδοχή του εκ μέρους όλων¹¹. Αποτελεί πραγματικότητα ότι ο όρος «ιεραποστολή» εμφανίστηκε στους νεότερους χρόνους ως νεολογισμός δυσνόητος στον ελληνικό Ορθόδοξο κόσμο, με αποτέλεσμα να του προσδίδονται διάφορες ερμηνείες. Υπήρχαν φωνές που έλεγαν πως ήταν κάτι το ξεχωριστό από την Εκκλησία, άλλες πως ήταν κάτι το επιπρόσθετο και άλλες αντηχούσαν τον τρόπο του Χριστού, ταυτίζοντας (όπως είπαμε) την ιεραποστολή με το *είναι* της Εκκλησίας¹². Η λέξη «ιεραπόστολος»

Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολη, (2019), σελ. 1-8. Στην εισήγηση αυτή υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με την γλώσσα των λαών και το πως μπορεί να γίνει η σάρκωση του Χριστιανισμού στον εκάστοτε πολιτισμό με την δική τους γλώσσα. Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://www.academia.edu/40253690/Αθανάσιος_Ν_Παπαθανασίου_Ο_π_Γεώργιος_Φλωρόφσκυ_και_η_ιεραποστολή_Μαρτυρία_για_με_ή_πέρα_από_τον_ιερό_Ελληνισμό_Κωνσταντινούπολη_1_3_Σεπτεμβρίου_2019 4/6/21.

¹⁰ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Ιεραποστολή: Χριστιανική διαπολιτισμική μαρτυρία», *Σύναξη*, τεύχ.151, (2019), σελ. 76-77.

¹¹ Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, «Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ», ό.π., σελ. 1-8.

¹² Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο του «Γραφείου Εξωτερικής Ιεραποστολής» της Εκκλησίας της Ελλάδος*, διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή

δεν εμφανιζόταν πριν από τους νεότερους χρόνους, αντιθέτως οι ιεραπόστολοι ονομάζονταν «φωτιστές», «απόστολοι» ή «ισαπόστολοι»¹³. Η λέξη «ιεραπόστολος» κάνει την εμφάνιση της το 19ο αιώνα, περί το 1836, από Ορθόδοξους Έλληνες, οι οποίοι ήθελαν να ονομάσουν τους δυτικούς Χριστιανούς, Προτεστάντες και Ρωμαιοκαθολικούς, που δρούσαν στην Ελλάδα. Παράλληλα η λέξη «ιεραποστολή» εδραιώθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα στον ελλαδικό χώρο. Μερικά χρόνια αργότερα, διάφοροι νέοι ενστερνίσθηκαν (όπως θα δούμε) την τρίτη οπτική, της ιεραποστολής ως *είναι* της Εκκλησίας, πυροδοτώντας μια «εξωτερική ιεραποστολή», απεγκλωβισμένη από τα δεσμά ενός έθνους¹⁴.

1.2 Ίδρυση του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου «Πορευθέντες» και η έκδοση του ομώνυμου περιοδικού

Είναι κοινά παραδεκτό, όσον αφορά την ιστορική συνάφεια της Ορθόδοξης μαρτυρίας, ότι το ιεραποστολικό έργο της Εκκλησίας στον ανατολικό (και ειδικά στον ελληνόφωνο) χώρο αδρανοποιήθηκε από την άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, μέχρι και την περίοδο που εξετάζουμε. Υπήρξαν ωστόσο φωνές που αντηχούσαν την εντολή του Χριστού, «*πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*» (Μτθ. 28,19), όπως η φωνή του αρχιμ. Νικοδήμου Σαρίκα. Ο π. Νικόδημος μετέβη στην Νότια Αφρική το 1907, ως ιεραπόστολος¹⁵.

Ανθρωπιστικών Σπουδών Πρόγραμμα Σπουδών : Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία, Πάτρα, (2020), σελ 23, ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/49090> 4/6/21.

¹³ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Η Εκκλησία γίνεται*. ό.π., σελ. 35.

¹⁴ Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο*., ό.π., σελ. 11.

¹⁵ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά και η αποτύπωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας κατά την μεταπολεμική περίοδο. Επικοινωνιακή προσέγγιση*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη, (2013), σελ.

Το ιεραποστολικό του έργο έλαβε χώρα στην Μοζαμβίκη, τη Ροδεσία, την Τανγκανίκα και την Ουγκάντα¹⁶ (η Τανγκανίκα υπρξε ως κράτος από το 1961 ως το 1964. Το 1964 ενώθηκε με την Ζανζιβάρη και σχηματίστηκε η Τανζανία). Ο αρχιμ. Νικόδημος κοιμήθηκε το 1941 στην Τάνγκα της Τανγκανίκας¹⁷. Το ίδιο θετικά αντανακλά η εσωτερική ιεραποστολή του αγίου πλέον Αμφιλοχίου (κατά κόσμον Αθανάσιου) Μακρή της Πάτμου (1889-1970), ο οποίος άρχισε τον αγώνα του στηρίζοντας τους διωκόμενους Ορθόδοξους Δωδεκανήσιους από την ιταλική κυβέρνηση το έτος 1913¹⁸. Δεν πρέπει ωστόσο να λησμονούμε και την ιεραποστολική αρθρογραφία από θρησκευτικές οργανώσεις και μέλη τους. Κατά κοινή ομολογία, η αναβίωση της ιεραποστολής, στον Ελλαδικό χώρο, κάνει την εμφάνισή της την δεκαετία του '50 και αναπτύχθηκε κυρίως την περίοδο του '60. Οφείλουμε να κάνουμε λόγο για περιστατικά, εντός αλλά και εκτός Ελλάδος, τα

---

22. <https://docplayer.gr/43576191-Nikolaos-g-tsirevelos-ta-ierapostolika-periodika-kai-i-apotyposi-tis-orthodoxis-martyrias-kata-ti-metapolemiki-periodo-epikoinoniaki-proseggisi.html>
5/6/21.

¹⁶ Athanasios N. Papathanasiou, «Missionary Experience and Academic Quest. The Research Situation in Greece», Frieder Ludwig, Afe Adogame, Ulrich Berner, Christoph Bochsinger, *European Traditions in the Study of Religion in Africa*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, (2004), σ. 302.

¹⁷ Ιερομόναχος Αγαθόνικος, «Ένας μοναχός στην Τανζανία», *Αδελφότητα Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής*, (2010): <https://ierapostoles.gr/2010/04/%CE%AD%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%87%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/> 4/8/21.

¹⁸ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, «Ο άγιος Γέροντας Αμφιλόχιος Μακρής - Πρόδρομος της Ορθόδοξης ιεραποστολικής αφύπνισης», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 147 (2018), σελ. 16-21, τεύχ. 148 (2018), σελ. 3-9.. Ηλεκτρονικός σύνδεσμος παλαιότερων τευχών Πάντα τα Έθνη: http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/mission/ierapostolh.asp?main=PantaEthnoi_old.htm , 5/6/21.

οποία στάθηκαν αφορμές για την αναζωπύρωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας προς κάθε λαό και πολιτισμό¹⁹.

Αρχικά πρέπει να αναφερθούμε στο συνέδριο της Ορθόδοξης Νεολαίας της Δυτικής Ευρώπης, το 1952, το οποίο έλαβε χώρα στο προάστιο του Παρισιού, Σέβρ (Σέβρες). Εκείνο το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία είναι το αποτέλεσμα αυτού του συνεδρίου, δηλαδή η ίδρυση του «Συνδέσμου» («Syndesmos»), μίας Ορθόδοξης αδελφότητας με μέλη νέους από όλο τον κόσμο, αποσκοπώντας στον συντονισμό και δραστηριοποίηση της Ορθοδοξίας παγκοσμίως. Τον αμέσως επόμενο χρόνο ο «Σύνδεσμος» διεξήγε την πρώτη του Γενική Συνέλευση στο ίδιο προάστιο, με επίκεντρο τον όρο «ιεραποστολή» και τις διαστάσεις του. Τα συμπεράσματα της συνέλευσης άλλαξαν την οπτική γωνία περί ιεραποστολής που επικρατούσε τις τελευταίες δεκαετίες. Αρχικά επεσήμαναν πως η ιεραποστολή αποτελεί το *είναι* της Εκκλησίας, δηλαδή χωρίς αυτήν δεν μπορεί να υπάρξει η Εκκλησία, δεν είναι μέρος της αλλά ουσία της. Έπειτα έθεσαν το ερώτημα για τη διάκριση εσωτερικής και εξωτερικής ιεραποστολής, συμπεραίνοντας ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ τους. Έκτοτε η αναζωπύρωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας στα έθνη άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία²⁰.

Η 4η Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Θεσσαλονίκη το 1958, υπήρξε ορόσημο στην αναβίωση της ιεραποστολής την περίοδο που εξετάζουμε. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ως επίκεντρο των στοχασμών τους η εντολή του Κυρίου *«πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη»*.

---

¹⁹ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά.*, ό.π., σελ. 24.

²⁰ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60» και οι ιεραποστολή. Δυσπιστία, Δημιουργικότητα, Αμηχανία», Παντελής Λ. Καλαϊτζίδης, Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, Θεόφιλος Αμπατζίδης, *Αναταράξεις στη μεταπολεμική θεολογία. Η "θεολογία του '60"*, Ίνδικτος, Αθήνα, (2009), σελ. 378-379.

Αποτέλεσμα των στοχασμών τους ήταν η ίδρυση μίας «Επιτροπής δια την Εξωτερικήν Ιεραποστολήν» με κύρια μέλη της Γενικής Γραμματείας της τον νυν Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, Αναστάσιο Γιαννουλάτο, την Σοφία Μουρούκα, τον Ιωάννη Παλαιοκρασά, τον Δημήτριο Μουμπάλη από την Ουγκάντα και τον Αλέξανδρο Τσάν από την Κορέα²¹. Την επόμενη χρονιά, το 1959, εκδόθηκε το περιοδικό «Πορευθέντες» σε ελληνική και αγγλική έκδοση, προσκαλώντας όσους ήθελαν να συνδράμουν στο ιεραποστολικό έργο²². Σημαντική ανάγκη για την συνέχιση του έργου τους, ήταν να έχουν και νομική μορφή, με αποτέλεσμα το 1961, με την Ε΄ Συνέλευση του Συνδέσμου, να δημιουργηθεί το Διορθόδοξο Ιεραποστολικό Κέντρο «Πορευθέντες», με έδρα την Αθήνα²³.

Θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφερθεί πως ο περιοδικός θρησκευτικός τύπος υπήρξε σπονδυλική στήλη της λεγόμενης «εσωτερικής ιεραποστολής», ήδη από το 1907, από την Αδελφότητα των Θεολόγων «Ζωή», και αργότερα από τις αδελφότητες «Σταυρός» το 1959 και «Σωτήρ» το 1960²⁴. Ωστόσο κοινή ομολογία είναι πως ο όρος «εξωτερική ιεραποστολή» δεν υπήρχε στους χώρους αυτούς. Σε

---

²¹ Σοφία Μουρούκα, «Ένα ξεκίνημα», *Πορευθέντες*, τευχ. 1 (1959), σελ. 6-7.: <https://porefthentes.gr/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%87%CF%8E%CE%BD/> 6/6/21.

²² Γενική Γραμματεία της Εκτελεστικής Επιτροπής δια την Ιεραποστολήν, «Περί τίνος πρόκειται», *Πορευθέντες*, τευχ. 1 (1959), σελ 1.

²³ Αθανάσιος (Θανάσης) Ν. Παπαθανασίου, «Μαθητεύσατε», *Αγάπη και Μαρτυρία. Αναζητήσεις λόγου και ήθους στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη* (επιμ. Ε. Βουλγαράκη - Πισίνα), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, (2001), σελ 27.

²⁴ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά*, ό.π., σελ. 33-34.

αντίθεση λοιπόν με αυτό, ο λόγος περί «εξωτερικής ιεραποστολής» εμφανίζεται με εξαιρετική ένταση στο περιοδικό «Πορευθέντες»²⁵. Υπήρξε ποικιλότητα στην αρθρογραφία του Πορευθέντες, τόσο στους συγγραφείς όσο και στο περιεχόμενο των άρθρων. Οι συνεργάτες του δεν προέρχονταν μόνο από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και από τις νεοσύστατες τοπικές Εκκλησίες ανά τον κόσμο (Ουγκάντα, Κένυα, Κορέα), πράγμα που αποτελούσε ένδειξη οικουμενικότητας. Η αρθρογραφία αφορούσε μελετήματα και σκέψεις περί της ιεραποστολής. Επίσης περιλάμβανε ειδησεογραφία σχετικά με την ανάπτυξη των τοπικών εκκλησιών στην Ουγκάντα, στην Κένυα και στην Κορέα²⁶, αλλά και στην Κίνα, στην Ιαπωνία και στην Αλάσκα²⁷.

Το Διορθόδοξο Ιεραποστολικό Κέντρο «Πορευθέντες», στάθηκε αφορμή ώστε η Εκκλησία της Ελλάδος να δραστηριοποιηθεί οργανώνοντας το «Κέντρο Ιεραποστολικών Σπουδών» (ΚΙΣ) το 1971, δύο χρόνια αφότου το περιοδικό «Πορευθέντες» σταμάτησε την έκδοσή του έχοντας αφυπνίσει τον Ορθόδοξο λαό για μια οικουμενική Εκκλησία. Το ΚΙΣ λειτούργησε για δύο χρόνια με πρόεδρό του τον τότε αρχιμανδρίτη Αναστάσιο Γιαννουλάτο και τον Ηλία Βουλγαράκη (1927-1999) ως αντιπρόεδρο²⁸. Ο Ηλίας Βουλγαράκης εργάστηκε ως καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1978 και συγκεκριμένα στο αντικείμενο και κατόπιν έδρα της Ιεραποστολικής, η οποία είχε

---

²⁵ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60»...», ό.π.,σελ. 371.

²⁶ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά*, ό.π., σελ. 45.

²⁷ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60»...», ό.π., σελ 385.

²⁸ Εύη Βουλγαράκη-Πισίνα, «Ιεραποστολή και Διάλογος: Μια αποτίμηση της αλληλεπίδρασης της Ορθόδοξης Θεολογίας και πράξης με τη Μεταρρύθμιση», Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Θεολογία*, τόμ. 90, τεύχ. 1, (2019), σελ. 219-220, ηλεκτρονικός σύνδεσμος: http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/archive_all_1019.asp?etos=2019_28/5/21.

δημιουργηθεί το 1977²⁹. Η έδρα αυτή ονομάστηκε «Έκτακτος Αυτοτελής Έδρα της Ιεραποστολικής» και το μάθημα της Ιεραποστολικής ήταν επιλεγόμενο μέχρι και το 1982. Από τότε μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1994 αποτελούσε υποχρεωτικό μάθημα. Άλλαξε ξανά το 1994 σε επιλεγόμενο, μέχρι και το 1998 οπότε και καταργήθηκε³⁰. Το 1981 εκδόθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδος το ιεραποστολικό περιοδικό «Πάντα τα Έθνη», με στελέχη τον πυρήνα του «Πορευθέντες», ήτοι με διευθυντή τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο και διευθυντή σύνταξης τον Ηλία Βουλγαράκη³¹.

1.3 Αντιδράσεις ως προς την εξωτερική ιεραποστολή, και η οικουμενικότητα του «Πορευθέντες»

Λίγοι θα διαφωνήσουν με την άποψη ότι διάφοροι «φονταμενταλιστές», δηλαδή Ορθόδοξοι πιστοί προσηλωμένοι μονόπλευρα στην παράδοση, όπως αυτοί την εννοούσαν, είχαν αντίθετες απόψεις σχετικά με την ιεραποστολική δράση στα έθνη. Προς αντιμετώπιση αυτών των αντιδράσεων, το περιοδικό «Πορευθέντες» αναδείκνυε την ανάγκη της Εκκλησίας να μην εθελουφλεί στην εντολή του Κυρίου «*πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*». Ωστόσο το περιοδικό δεν είχε

---

²⁹ Αθανάσιος (Θανάσης) Ν. Παπαθανασίου, «Μαθητεύσατε», ό.π., σελ. 24-25. Στο άρθρο της Εύης Η. Βουλγαράκη-Πισίνα, «Εισαγωγή στο ανέκδοτο έργο του Ηλία Βουλγαράκη «Σχεδιάγραμμα για την Αγάπη» Μια εξερεύνηση στο μεγάλο ιεραποστολικό ζήτημα της προσαρμογής», *Αγάπη και Μαρτυρία. Αναζητήσεις λόγου και ήθους στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη* (επιμ. Ε. Βουλγαράκη - Πισίνα), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, (2001), σελ. 41, αναφέρεται πως ο Ηλίας Βουλγαράκης δημιούργησε την έδρα της Ιεραποστολικής το 1979.

³⁰ Αθανάσιος (Θανάσης) Ν. Παπαθανασίου, «Μαθητεύσατε», ό.π., σελ. 24-25. Το 2017 το μάθημα επανεισάχθηκε στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ, ως επιλεγόμενο (με διδάσκουσα την Ευαγγελία Βουλγαράκη – Πισίνα).

³¹ Εύη Βουλγαράκη-Πισίνα, «Ιεραποστολή και Διάλογος.», ό.π., σελ 219-220.

επιθετικό χαρακτήρα κι αυτό παρατηρείται στο ότι δεν κατονομάζει όσους αντιτιθονταν στην εξωτερική ιεραποστολή³².

Η οικουμενικότητα δέσποζε στο Ιεραποστολικό Κέντρο «Πορευθέντες». Ειδικότερα, μέσω του άρθρου «Η λησμονημένη εντολή», του Αναστασίου Γιαννουλάτου, στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, επισημάνθηκε η αφύπνιση για την μεταλαμπάδευση του Ευαγγελίου στα πέρατα της γης και όχι ένα Ευαγγέλιο εγκλωβισμένο στα σύνορα ενός έθνους³³. Επιπρόσθετα θα αναφέραμε τον πυκνό και θετικό προβληματισμό του περιοδικού σχετικά με τον αφρικανικό λαό³⁴.

Στη δεκαετία του 1960 οι αφρικανικοί λαοί άρχισαν να ανεξαρτητοποιούνται από το αποικιοκρατικό καθεστώς και να σχηματίζουν τις «Αφρικανικές Ανεξάρτητες Εκκλησίες» (ΑΑΕ). Στη διαμόρφωση των «κινημάτων διαμαρτυρίας», όπως χαρακτηρίστηκαν, θα λέγαμε πως έπαιξε σημαντικό ρόλο η ιεραποστολική μόρφωση των πρωταγωνιστών τους. Μέσω αυτής μπορούσαν να θέσουν ερωτήματα για την συνεργασία των ιεραποστόλων με τους αποικιοκράτες τους. Συνεπώς υπήρχαν εντάσεις μεταξύ Αφρικανών και ιεραποστολικών Εκκλησιών, έχοντας ως συνέπεια την δημιουργία ανεξάρτητων Εκκλησιών και σχολείων. Σκοπός αυτών των Εκκλησιών ήταν η «μετάφραση» του Ευαγγελίου στον αφρικανικό πολιτισμό³⁵. Αξιοσημείωτη είναι η θέση του Αναστάσιου

---

³² Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά.*, ό.π., σελ 46.

³³ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, *Τα ιεραποστολικά περιοδικά.*, ό.π., σελ. 46-48.

³⁴ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60»», ό.π., σελ 384-385.

³⁵ John Ngige Njoroge (Ιωάννης Νγιγε Ντζορογε), Χριστιανική μαρτυρία και Ορθόδοξη πνευματικότητα στην Αφρική. Η δυναμική της Ορθόδοξης πνευματικότητας ως ιεραποστολικό «παράδειγμα» της ορθόδοξης μαρτυρίας στην Κένυα, Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, (2011), σελ 65-67. Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <http://ikee.lib.auth.gr/record/128262/files/GRI-2012-7788.pdf> 7/6/21

Γιαννουλάτου για «Σάρκωση» του Ευαγγελίου σε κάθε γλώσσα και σε κάθε πολιτισμό. Επίσης και ο Ηλίας Βουλγαράκης διατύπωνε την ίδια θεολογία με διαφορετικό όρο, τον όρο «προσαρμογή»³⁶.

---

³⁶ Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60», ό.π., σελ 384-385. Ο όρος «σάρκωση» ταυτίζεται με την ενανθρώπιση του Χριστού, ο οποίος έλαβε πλήρως τα ανθρώπινα δεδομένα πλην της αμαρτίας.

2. Η κίνηση των Αφρικανών προς την Ορθόδοξη Εκκλησία

Το αποικιοκρατικό καθεστώς υπήρξε δυσβάστακτο για τους Αφρικανούς. Στο πλευρό των Βρετανών αποίκων τέθηκαν και πολλοί δυτικοί χριστιανοί ιεραπόστολοι (Προτεστάντες και Ρωμαιοκαθολικοί), οι οποίοι με τον τρόπο τους και τις διδασκαλίες τους ήθελαν να καταργήσουν στοιχεία του αφρικάνικου πολιτισμού³⁷. Υπήρχε στον αέρα των Αφρικανών μια ανάγκη για ελευθερία και αυτό αποδεικνύεται, όπως αναφέραμε, με την δημιουργία Ανεξάρτητων Αφρικανικών Εκκλησιών. Στις καταστάσεις που βίωναν οι Αφρικανοί, και μέσω της μόρφωσης που λάμβαναν, ξεκίνησε η επιθυμία για την αναζήτηση ενός Χριστού, ο οποίος θα σέβεται και θα δέχεται τον πολιτισμό τους.

Στο κεφάλαιο αυτό θα ανατρέξουμε στην υπο-Σαχάρια Αφρική, και ειδικά στην Ουγκάντα και την Κένυα, μελετώντας την ανάπτυξη της Ορθοδοξίας από τους ίδιους τους Αφρικανούς. Σημαντικά συμβάντα στην Ουγκάντα αλλά και στην Κένυα ανάδειξαν το θάρρος των ιθαγενών για την απελευθέρωσή τους και εύρεση του αληθινού Χριστιανισμού. Είναι αξιοπρόσεκτα τα λόγια του Αφρικανού Σπάρτα. «Το να αξιωθούμε το φως της αληθινής Εκκλησίας», έλεγε προς τον μητροπολίτη Αξώμης Νικόλαο, «το θεωρούμε ανώτερο από κάθε άλλη ευεργεσία»³⁸

---

³⁷ Martin Ritsi, *A mission without a missionary*, Φλόριντα, (1991), σελ 9, Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://jbburnett.com/resources/ritsi_mission.pdf 8/1/22.

³⁸ Φώτης Κόντογλου, «Οι Νέγροι Ορθόδοξοι και ο πάτερ Σπάρτας», *Ιεράς Μονής Παντοκράτορος Μελισσοχωρίου*, (2012). Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://www.impantokratoros.gr/pater-spartas.el.aspx> 25/8/21.

2.1 Ο προβληματισμός Αφρικανών ως αφορμή ανάπτυξης της Ορθοδοξίας στην υπο-Σαχάρια Αφρική

Αξιοθαύμαστη υπήρξε η επιθυμία κάποιων Αφρικανών να ενταχθούν στην Ορθόδοξη Εκκλησία σπεύδοντας στο Ορθόδοξο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Ο Ρουβήμ Σαμπάγια Μουκάσα Σπάρτας (1899-1982), γεννημένος στην φυλή Μπουγκάντα της Ουγκάντας το 1923, όντας προβληματισμένος ως μέλος της Αγγλικανικής Εκκλησίας, από την οποία έλαβε εκπαίδευση, αποφάσισε να αναζητήσει το αληθινό Χριστιανισμό. Έτσι αργότερα με τον φίλο του Οβαδία Μπασαγιακιτάλο (Obadiah Basajakitalo 1895-1985) υπηρέτησαν στον βρετανικό στρατό και συγκεκριμένα ως μέλη του «King's African Rifles». Ο Σπάρτας απευθύνθηκε στον φίλο του Οβαδία και ξεκίνησαν την έρευνα για το αληθινό χριστιανικό δόγμα, το οποίο θα σεβόταν την αφρικανική ταυτότητά τους³⁹. Στις ενέργειες που έκαναν με σκοπό την εύρεση στοιχείων, ήρθαν αρχικά σε επαφή με βιβλία από την ρωμαιοκαθολική και προτεσταντική εκκλησία, τα οποία όμως δεν τους αρκούσαν για να διευρύνουν τους ορίζοντες προς τον χριστιανισμό⁴⁰. Ως διευθυντής του σχολείου Anonya (Anoonya), στην πόλη Degeya της Ουγκάντας⁴¹, ο Ρουβήμ Σπάρτας, είχε πρόσβαση στην βιβλιοθήκη, όπου και μελετούσαν διάφορα ιστορικά και θρησκευτικά βιβλία⁴². Μέσω της μελέτης αυτής συνάντησαν την λέξη «orthodox», ανακαλύπτοντας πως η λέξη αυτή

---

³⁹ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: [https://orthodoxwiki.org/Christopher \(Spartas\) of Nilopolis](https://orthodoxwiki.org/Christopher_(Spartas)_of_Nilopolis) 14/8/21. Ο Θεόδωρος Νανκούμας στο 1 τεύχος του *Πορευθέντες* (1959) ονομάζει τον Οβαδία, Οβδιού Καμπάντα.

⁴⁰ Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο.*, ό.π., σελ 23.

⁴¹ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: [https://orthodoxwiki.org/Christopher \(Spartas\) of Nilopolis](https://orthodoxwiki.org/Christopher_(Spartas)_of_Nilopolis) 14/8/21.

⁴² John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 123.

σήμαινε «την Εκκλησία που διατηρεί αλώβητη τη διδασκαλία του Χριστού».⁴³ Συνεπώς αποσχίστηκαν από την Αγγλικανική Εκκλησία και ίδρυσαν μια χριστιανική κοινότητα, στα πλαίσια των Αφρικανικών Ανεξάρτητων Εκκλησιών (African Independent Churches)⁴⁴. Αυτή η κοινότητα ονομάστηκε «Aposha group» δηλαδή «ομάδα Εύρηκα» και αυτή άρχισε να στέλνει επιστολές σε Ορθόδοξες εκκλησίες⁴⁵. Ένα κείμενο του Marcus Garvey (1887-1940), στην εβδομαδιαία εφημερίδα «Negro World», τους κίνησε το ενδιαφέρον, ανακαλύπτοντας έτσι την ιστορία της «Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αμερικής»⁴⁶. Ο Garvey ήταν αρχηγός της «Ένωσης για την Παγκόσμια Βελτίωση των Νέγρων» που ιδρύθηκε το 1914 στο Κίνγκστον (πρωτεύουσα της Τζαμάικα)⁴⁷. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1918, ιδρύθηκε η εφημερίδα Negro World για να εκφράσει της ιδέες της Ένωσης⁴⁸. Έτσι λοιπόν ο Σπάρτας και ο Οβαδίας έστειλαν, το 1925, επιστολή στον προκαθήμενο της Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αμερικής, George Alexander McGuire (1866-1934), ζητώντας του την ένταξή τους στην Εκκλησία αυτή, και ζητώντας οδηγίες για το

---

⁴³ Θεόδωρος Νανκυάμας, «Η Ορθοδοξία εις την ανατολικήν Αφρικήν», *Πορευθέντες*, τευχ 1 (1959) και 2 (1959), σελ. 7-8 και 2-3 αντίστοιχα.

⁴⁴ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*.,ό.π., σελ.73.

⁴⁵ Dmitri M. Bondarenko, Andrey V. Tutorskiy, «Conversion to Orthodox Christianity in Uganda: A Hundred Years of Spiritual Encounter with Modernity 1919–2019», *Religions*, (2020), 11, 223, σελ. 4, Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://www.mdpi.com/2077-1444/11/5/223> 25/8/21.

⁴⁶ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*., ό.π., σελ. 123-124.

⁴⁷ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://en.wikipedia.org/wiki/Marcus_Garvey 25/8/21.

⁴⁸ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Negro_Improvement_Association_and_African_Communities_League 25/8/21.

πώς να διαβάζουν την Αγία Γραφή και πώς να κηρύττουν⁴⁹. Τον Φεβρουάριο του 1928 ο Alexander McGuire, στην απάντησή του προς τον Σπάρτα, τον παρέπεμψε στον εκπρόσωπό του, Αρχιεπίσκοπο της Νοτίου Αφρικής, Daniel William Alexander (1883-1970)⁵⁰, ο οποίος το 1931 μετέβη στην Ουγκάντα για να διδάξει και να χειροτονήσει ιερείς και διακόνους⁵¹. Έτσι λοιπόν το 1932 χειροτονήθηκε ο Σπάρτας ιερέας και η εκκλησία εκεί ονομάστηκε «Ορθόδοξη»⁵². Η τέλεση του βαπτίσματος όμως δεν γινόταν σύμφωνα με τα Ορθόδοξα δεδομένα. Αυτό αποκαλύφθηκε τυχαία από έναν Έλληνα, κάτοικο της Ουγκάντας, ονόματι Βλάχο. Στην βάπτιση των παιδιών του διαπίστωσε την διαφορετική τέλεση της βαπτίσεως. Κατόπιν συμβούλεψε τους νέους Αφρικανούς, να έρθουν σε επικοινωνία με τον αρχιμανδρίτη Νικόδημο Σαρίκα, μίας ελληνικής κοινότητας στο Μόσι της Τανγκανίκας⁵³.

Οι επαφές μεταξύ του π. Σαρίκα και του π. Σπάρτα ήταν πολύ ωφέλιμες, αρχικά γιατί, μετά από πρόσκληση των Αφρικανών νέων, ο π. Σαρίκας μετέβη στην Ουγκάντα, το 1933, για να διδάξει, και αφετέρου επειδή η έκθεση που έγραψε στον τότε Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μελέτιο Β΄ Μεταξάκη (1926-1935) ήταν η αφετηρία της Ορθοδοξίας στην υπο-Σαχάρια Αφρική⁵⁴. Έλαβε λειτουργικά

---

⁴⁹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*, ό.π., σελ. 123-124.

⁵⁰ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*, ό.π., σελ. 124.

⁵¹ Θεόδωρος Νανκυάμας, «Η Ορθοδοξία», ό.π., σελ. 7-8.

⁵² Dmitri M. Bondarenko, Andrey V. Tutorskiy, «Conversion to Orthodox», ό.π., σελ. 5,

⁵³ Martin Ritsi, *A mission without a missionary*, ό.π., σελ. 4. Η πηγή αυτή αναφέρει βάπτιση της κόρης του ενώ στον Θ. Νανκυάμα, «Η Ορθοδοξία εις την ανατολικήν Αφρικήν», *Πορευθέντες*, τευχ 1 (1959), σελ. 8, αναφέρει ότι ο Έλληνας αυτός ήθελε να βαπτίσει τον υιό του.

⁵⁴ Θεόδωρος Νανκυάμας, «Η Ορθοδοξία», ό.π., τευχ 2 (1959), σελ. 2-3.

κείμενα ο Σπάρτας από τον Πατριάρχη Μελέτιο, στην αγγλική γλώσσα, με σκοπό τη μετάφρασή τους στην γλώσσα Λουγκάντα⁵⁵. Φαίνεται ωστόσο ότι υπήρξε ένας μικρός δισταγμός από την πλευρά του Πατριάρχη Μελετίου να ανοιχτεί στους χριστιανούς της Ουγκάντας⁵⁶. Αυτό όμως άλλαξε όταν η Ορθόδοξη Εκκλησία, η επονομαζόμενη African Orthodox Church, η οποία είχε ιδρυθεί από τους ιθαγενείς, υποδέχτηκε, το 1942, τον μητροπολίτη Αξώμης (πρωτεύουσας της Αιθιοπίας) Νικόλαο, σταλμένο από τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρο Β΄ (1939-1967), ώστε να γνωρίσει εκείνη την Εκκλησία. Η έκθεση που παρέδωσε στο Πατριαρχείο, μετά την επίσκεψή του στην Ουγκάντα, ανέφερε τις ανάγκες της Εκκλησίας και τον πόθο των Αφρικανών να βαπτιστούν Ορθόδοξοι⁵⁷. Ο Σπάρτας ανέφερε χαρακτηριστικά πως ο ερχομός του Νικολάου στην Ουγκάντα ήταν το «κλειδί της σωτηρίας» για την εισδοχή τους στην Ορθόδοξη Εκκλησία⁵⁸. (αυτή, η African Orthodox Church, όπως προαναφέραμε, υπήρξε αφορμή για τον σχηματισμό μιας άλλης ανεξάρτητης Εκκλησίας που δημιουργήθηκε από την φυλή Κικούγιου, στην Κένυα, της λεγόμενης «Karinga Kikuyu Church», την οποία θα μελετήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο⁵⁹). Έτσι το 1946 το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας αναγνώρισε αυτές τις Ορθόδοξες κοινότητες, της Ουγκάντας και της Κένυας και χειροτόνησε τον Σπάρτα και τον Γαδούνα ως ιερείς και ως

---

⁵⁵ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*, ό.π., σελ 145.

⁵⁶ Θεόδωρος Νανκυάμας, «Η Ορθοδοξία.», ό.π., τευχ 2 (1959), σελ. 2-3.

⁵⁷ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, «Η πρόσκληση των Αφρικανών προς τους Ορθοδόξους», *Πάντα τα Έθνη*, τευχ. 133 (2015) σελ. 16.

⁵⁸ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία*, ό.π., σελ 145.

⁵⁹ Athanasios N. Papathanasiou, «Missionary Experience.», ό.π., σέλ. 303.

εκπροσώπους του Πατριαρχείου στην Ουγκάντα και στην Κένυα αντίστοιχα⁶⁰. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Πατριάρχης Χριστόφορος Β΄ με την αναγνώριση αυτή ονόμασε την Εκκλησία αυτή «Αφρικανική Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία» (African Greek Orthodox Church). Είχαν δοθεί ωστόσο, από το 1939, υποτροφίες για θεολογικές σπουδές και μαθήματα Ελληνικών, σε δύο νέους από την Ουγκάντα, τον Ερμόλαο Σεντίμπου (Seddumbu) και Ειρηναίο Μαγκίμπι (Magimbi). Επίσης θα ήταν παράληψη να μην αναφέρουμε τους τέσσερις νέους που σπούδασαν την ελληνική γλώσσα και την Ορθοδοξία. Το 1945 ο Θεόδωρος Νανκυάμα (Nankyama), ο Δημήτριος Μουμπάλης (Mumbale), ο Γιώργος Λουμπούλβας (Lubulwa) και ο Ηλίας Κατούμπας (Katumba) έφυγαν από την Καμπάλα (πρωτεύουσα της Ουγκάντας) και πήγαν στην Αίγυπτο για τις σπουδές⁶¹. Έτσι με την επιστροφή του από το Πατριαρχείο, ο π. Σπάρτας μετέβη στην Κένυα ώστε να πληροφορήσει τον Γεώργιο Άρθουρ Γαδούνα, ηγέτη της τοπικής Εκκλησίας στην Κένυα, για τα νέα που είχε από το Πατριαρχείο⁶².

2.2 Ο πόλεμος των Μάου Μάου και οι σχέσεις του Πατριαρχείου με τις Ορθόδοξες κοινότητες των Αφρικανών

Όπως στην Ουγκάντα, έτσι και στην Κένυα οι καταστάσεις ήταν δύσκολες λόγω της αποικιοκρατίας. Αξίζει να το αναλύσουμε και να δούμε ποιος ήταν ο ρόλος της φυλής Κικούγιου στην Κένυα έναντι των Βρετανών αποικιοκρατών, και πώς συνέβαλε στην απελευθέρωση της χώρας.

---

⁶⁰ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, (2010), σελ.168-169.

⁶¹ Dmitri M. Bondarenko, Andrey V. Tutorskiy, «Conversion to Orthodox.», ό.π., σελ. 5.

⁶² John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 146.

Οι Κικούγιου ενεργοποίησαν, περί το 1950, έναν παλιό τους όρκο. Ο όρκος αυτός κρατούσε ενωμένους τους ανθρώπους της φυλής σε κάθε δυσκολία. Δίνοντας αυτόν τον όρκο δεσμεύεσαι να μην ομολογήσεις μυστικά στον εχθρό. Έτσι αναπτύχθηκε ραγδαία ένα κίνημα το οποίο ονομάστηκε Μάου Μάου, που σημαίνει «όρκο» στην γλώσσα των Κικούγιου⁶³. Επίσης υποστηρίζεται πως η λέξη Μάου Μάου είναι συντομογραφία της φράσης στα σουαχίλι: «Mzungu Arudi Ulaya, Mwafrika Apete Uhuru» που σημαίνει «Αν ο λευκός γυρίσει στην Ευρώπη ο Αφρικανός θα ελευθερωθεί»⁶⁴. Ο όρκος αυτός εξαπλώθηκε γρήγορα, με αποτέλεσμα η Βρετανική κυβέρνηση να χάσει τον έλεγχο. Το κίνημα αυτό κατέληξε σε ένοπλη εξέγερση ενάντια στους Βρετανούς αποικιοκράτες από την φυλή Κικούγιου, οι οποίοι είχαν χάσει γη με τον ερχομό των αποίκων στα «White Highlands». Υπήρχαν εντούτοις ορισμένοι Κικούγιου, οι οποίοι πολέμησαν στο πλευρό των Βρετανών⁶⁵. Στις 20 Οκτωβρίου του 1952 ο Evelyn Baring (1903-1973), ο τότε βρετανός κυβερνήτης της Κένυας, κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης σε ολόκληρη την χώρα με αποτέλεσμα την έναρξη της εξέγερσης. Για τους Μάου Μάου το δάσος αποτελούσε το μέρος που πολεμούσαν καλύτερα. Η ένοπλη οργάνωση αποτελούνταν από 20.000 αντάρτες ανάμεσα στους οποίους

---

⁶³ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 147-152.

⁶⁴ Ηλεκτρονικό άρθρο: <https://www.mixanitouxronou.gr/oi-maoy-maoy-poy-oi-vretanoi-toys-dysfimisan-os-kanivaloys/> 3/1/22.

⁶⁵ Marc Parry, «Uncovering the brutal truth about the British empire», (2016), ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://www.theguardian.com/news/2016/aug/18/uncovering-truth-british-empire-caroline-elkins-mau-mau> 3/1/22. Περισσότερα για τα White Highlands βλ. Yannick Veileux-Lepage and Jan Fedorowicz, «The Mau Mau revolt in Kenya 1952-56», *A History of Counterinsurgency*, εκδ. Praegers, (2015), σσ. 178-180, ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://www.researchgate.net/publication/268135053_The_Mau_Mau_Revolt_in_Kenya_1952-1956 3/1/22.

ήταν και ο Γιόμο Κενυάτα (Jomo Kenyatta 1893-1978)⁶⁶. Ο Γιόμο Κενυάτα, περίπου το 1924, ανέλαβε την προεδρία της Κεντρικής Ένωσης Κικούγιου⁶⁷ και την ίδια περίοδο δύο ακόμα Ενώσεις είδαν το φως και άρχισαν το έργο τους. Αυτές είναι η Ένωση Ανεξάρτητων Σχολείων Κικούγιου («Kikuyu Independent School Association» - KISA) και επίσης η Καρίνγκα Κικούγιου Εκπαιδευτική Ένωση («Kikuyu Karing'a Educational Association» ΚΚΕΑ). Αυτές ιδρύθηκαν με σκοπό την καλύτερη εκπαίδευση, με μία προτροπή απομάκρυνσης από τα ιεραποστολικά σχολεία της βρετανικής κυβερνήσεως. Τα σχολεία αυτά τη δεκαετία του 1950 χρησιμοποιούνταν για την ορκωμοσία των Μάου Μάου, κάτι το οποίο θεωρήθηκε παράνομο από την αποικιακή κυβέρνηση⁶⁸. Έχει υποστηριχθεί ωστόσο και το αντίθετο: πως τα σχολεία δεν αποτελούσαν κέντρα ορκωμοσιών⁶⁹. Σε κάθε περίπτωση, οι βρετανικές αρχές το 1950 απαγόρευσαν την ορκωμοσία αυτή, υποδαυλίζοντας την έναρξη της εξέγερσης. Δεν έλειψαν και οι κατηγορίες προς κάθε αυτόνομο σχολείο ή Εκκλησία, με την πρόφαση ότι αποτελούν βραχίονα των Μάου Μάου, με αποτέλεσμα την απαγόρευση, το 1952, της λειτουργίας αυτών των σχολείων και Εκκλησιών⁷⁰. Όλα τα ορθόδοξα σχολεία και οι εκκλησίες, οι οποίες σχετιζόνταν με αυτά, έκλεισαν με εντολή της Βρετανικής κυβέρνησης με τον χαρακτηρισμό τους ως «ιδρυμάτων επικινδύνων

---

⁶⁶ Ηλεκτρονικό άρθρο: <https://www.mixanitouxronou.gr/oi-maoy-maoy-poy-oi-vretanoi-toys-dysfimisan-os-kanivaloys/> 3/1/22.

⁶⁷ Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://de.wikipedia.org/wiki/Jomo_Kenyatta 7/1/22.

⁶⁸ A.E. Norman, «The Crime of Mau Mau», *The Australia Quarterly*, vol. 25, no.3, (1954), σελ. 74-75.
Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://www.jstor.org/stable/i20633456?refreqid=excelsior%3A1d110c369b541342be66346631bf136e> 7/11/21.

⁶⁹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 148.

⁷⁰ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 147-152.

για την καλή διακυβέρνησι της Αποικίας»⁷¹. Σχετικά με αυτό θα αναφέραμε το γεγονός πως οι Αφρικανοί της Κένυας είχαν μια Ένωση με σκοπό την απόκτηση ελευθερίας των Αφρικανών, την λεγόμενη «Αφρικανική Ένωση της Κένυας», με ηγέτη εκείνη την περίοδο (1947) τον Jomo Kenyatta⁷². Σε αίτημά τους για καλύτερες προοπτικές μορφώσεως, λίγες μέρες μετά, τα ορθόδοξα σχολεία έκλεισαν και συνελήφθησαν οι καθηγητές, από τις βρετανικές αρχές, ως μέλη των Μάου Μάου⁷³. Ο Άρθουρ Γαδούνα, το 1953, αλλά και πολλά μέλη της Αφρικανικής Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κένυας συνελήφθησαν από τους Άγγλους και οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Υπήρχαν επίσης εκατοντάδες άνδρες και γυναίκες οι οποίοι είχαν φυλακιστεί σε χωριά περιφραγμένα με συρματοπλέγμα, αφού οι άποικοι είχαν ιδιοποιηθεί τις περιουσίες των Αφρικανών. Σε εκείνα τα χωριά οι καταστάσεις ήταν τρομερές, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες⁷⁴. Το 1960 βγαίνει στο φως μία έκθεση του Βρετανικού «Colonial Office», η οποία ισχυρίζεται ότι οι Μάου Μάου ήταν «τρομοκράτες και βασίζονταν σε ένα θανατηφόρο μείγμα ψευδοθρησκείας, εθνικισμού και σατανικών μορφών μαύρης μαγείας»⁷⁵. Χρόνια αργότερα όμως, το 1998, η καθηγήτρια ιστορίας Caroline Elkins ανακάλυψε αρχεία σχετικά με τα βασανιστήρια τα οποία υπέστησαν οι κρατούμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Το ίδιο έτος ταξίδεψε η ίδια στην Κένυα ώστε να

---

⁷¹ C. K. Kibue, «Η Ορθόδοξος Αφρικανική Εκκλησία στην Κένυα», *Πορευθέντες*, τεύχ.15, (1962), σελ. 40-41.

⁷² Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://en.wikipedia.org/wiki/Jomo_Kenyatta 15/9/21.

⁷³ C. K. Kibue, «Η Ορθόδοξος Αφρικανική Εκκλησία στην Κένυα», *Πορευθέντες*, τεύχ.15, (1962), σελ. 40-41.

⁷⁴ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 150-151.

⁷⁵ Ηλεκτρονικό άρθρο:<https://www.mixanitouxronou.gr/oi-maoy-maoy-poy-oi-vretanoi-toys-dysfimisan-os-kanivaloys/>

συλλέξει μαρτυρίες από πρώην κρατούμενους. Τα αποτελέσματα αυτής της πολυετής έρευνας έφεραν στο φως μια πτυχή της ιστορίας που δεν γνωρίζαμε μέχρι τότε. Πολλαπλάσια νούμερα κρατουμένων από αυτά που είχαν γραφτεί, καταναγκαστική εργασία, ασθένειες, πείνα, βασανιστήρια, βιασμοί και δολοφονίες⁷⁶.

Αυτή λοιπόν η σωρεία συλλήψεων οδήγησε τις 309 κοινότητες και 30.000 μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε στέρηση ηγετών. Ο π. Σπάρτας προσπάθησε, το 1955, να έρθει σε επαφή με (και να βοηθήσει τις) άτυχες κοινότητες, αλλά η κυβέρνηση της Κένυας του αρνήθηκε⁷⁷. «Εάν δεν με ξαναδείτε μετά ένα-δύο χρόνια», έλεγε ο Γαδούνα στους πιστούς της Εκκλησίας, «να πάτε στην Ουγκάντα να συμβουλευθείτε τους Ορθόδοξους Αφρικανούς που βρίσκονται εκεί»⁷⁸.

Λίγα χρόνια πριν από το τέλος της «έκτακτης ανάγκης», περί το 1956, ομάδα γυναικών ονόματι «Mwaki», δηλαδή «φως», στη γλώσσα Κικούγιου, άρχισαν συνάξεις για προσευχή. Εδώ λαμβάνει μέρος ο π. Οβαδίας, ο οποίος επισκεπτόταν τις γυναίκες αυτές, βοηθώντας τις όσο ήταν δυνατόν. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας κατά τη διάρκεια του πολέμου ήταν αμέτοχο, αφήνοντας τον π. Γαδούνα ως τον μόνο ιερέα στην Κένυα, με αποτέλεσμα οι Ορθόδοξες κοινότητες να είναι μετέωρες. Επιπρόσθετα θα αναφέραμε ότι περισσότερες προσπάθειες γίνονταν από τους Αφρικανούς να βοηθήσουν την Ορθόδοξη Εκκλησία στην Κένυα, παρά από το Πατριαρχείο. Συγκεκριμένα, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω,

---

⁷⁶ Marc Parry, «Uncovering the brutal truth about the British empire», (2016), ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <https://www.theguardian.com/news/2016/aug/18/uncovering-truth-british-empire-caroline-elkins-mau-mau>

⁷⁷ Martin Ritsi, *A mission without a missionary*, ό.π., σελ.10.

⁷⁸ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.134.

ο π. Σπάρτας προσπάθησε να εισέλθει στην Κένυα και να βοηθήσει την Εκκλησία, ο π. Οβαδίας βοήθησε με πνευματική καθοδήγηση την ομάδα «Mwaki» και ο π. Γαδούνα μετά την φυλάκισή του προσπάθησε να μείνει σε επικοινωνία με τον π. Γαβριήλ, έναν Έλληνα ιερέα στο Moshi της βόρειας Τανζανίας⁷⁹.

2.3 Η γνωριμία των Αφρικανών με την Ελλάδα και η αφύπνιση για την ιεραποστολή

Σημαντικό γεγονός στην αναζωπύρωση του ιεραποστολικού ενδιαφέροντος αποτέλεσε η επίσκεψη του π. Ρουβήμ Σπάρτα στον ελλαδικό χώρο. Αναλυτικότερα, η άφιξη του π. Σπάρτα στην Αθήνα έγινε το 1959, όπου τον υποδέχθηκε η Επιτροπή της Εξωτερικής Ιεραποστολής που είχε οριστεί τότε από τον «Σύνδεσμο». Το ταξίδι του στην Ελλάδα διήρκεσε σαράντα πέντε ημέρες (20 Οκτωβρίου - 4 Δεκεμβρίου) και ήταν πλούσιο σε προορισμούς, όπως η Θεσσαλονίκη και το Άγιο Όρος, η Σπάρτη και η Αθήνα, με σκοπό να μεταφέρει τα νέα της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αφρικής⁸⁰. Υπήρξαν διάφορες επαφές με τον π. Σπάρτα, κυρίως από τον εκκλησιαστικό χώρο, και συζητήσεις για τις ανάγκες αλλά και τη φλόγα της πίστης που υπήρχε στην Αφρική. Επισκέφθηκε τις Θεολογικές Σχολές της Αθήνας και Θεσσαλονίκης όπου έκανε ομιλίες με πολυπληθή ακροατήρια. Η επίσκεψή του σε μνημεία κι εκκλησίες, και οι ομιλίες του σε διάφορες νεανικές συνάξεις ήταν αρκετές να ενθουσιάσουν τον Ορθόδοξο

---

⁷⁹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ 151-152.

⁸⁰ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, «Ο π. Ρουβήμ Σπάρτας στην Ελλάδα», *Πορευθέντες*, τεύχ. 5 (1960), σελ. 10-13. Ο Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος αναφέρει στο κείμενο, «Η πρόσκληση των Αφρικανών προς τους Ορθοδόξους», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 133, (2015), σελ 17, πως η διαμονή του π. Σπάρτα κράτησε 10 μήνες.

λαό. Επίσης πλήθος ανθρώπων είχαν την ευλογία να τον γνωρίσουν και να αναζωπυρώσουν το ιεραποστολικό ενδιαφέρον τους κατά την περιοδεία του⁸¹.

Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το ενδιαφέρον για την εξωτερική ιεραποστολή στην Ελλάδα αναπτύχθηκε κυρίως από την αρθρογραφία. Έτσι γράφτηκαν διάφορα άρθρα σε εφημερίδες και σε ιεραποστολικά περιοδικά σχετικά με την παρουσία του π. Σπάρτα στην Ελλάδα. Στις θετικές επιπτώσεις συγκαταλέγονται οι διάφορες υποτροφίες που έλαβε για τους Ορθόδοξους συμπατριώτες του αλλά και οικονομική ενίσχυση από την Εκκλησία της Ελλάδος⁸². Συγκεκριμένα, τέσσερεις υποτροφίες έδωσε η βασίλισσα Φρειδερίκη (1917-1981), και μία ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός για νοσοκομειακές σπουδές. Οκτώ ακόμα συνολικά από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης για θεολογικές σπουδές, τον Δήμο Θεσσαλονίκης, την διοικούσα σύνοδο του Αγίου Όρους και έναν ιδιώτη. Επιπλέον η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος αποφάσισε να περιέλθει δίσκος στις εκκλησίες, τα Χριστούγεννα του 1960, για οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας της Ουγκάντας. Το σημαντικότερο ήταν πως δεκάδες νέοι ανέλαβαν δράση υπέρ της ιεραποστολής μετά τον ερχομό του π. Σπάρτα⁸³.

Κοντά σε αυτή την ιεραποστολική αφύπνιση που ξεκινούσε την περίοδο του 1960, μπορούμε να διακρίνουμε άλλες δύο συνιστώσες. Αρχικά τους ανθρώπους οι οποίοι ξεκίνησαν το ιεραποστολικό τους έργο ή ταξίδι προς την Μαύρη Ήπειρο, και έπειτα την ακαδημαϊκή έρευνα περί υπο-Σαχάριας Αφρικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην πρώτη συνιστώσα θα θεωρούσαμε το ιεραποστολικό έργο του αγίου Αμφιλοχίου της Πάτμου (1889-1970) το οποίο

---

⁸¹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, «Ο π. Ρουβήμ Σπάρτας.» ό.π., σελ. 10-13.

⁸² Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, «Η πρόσκληση των Αφρικανών.» ό.π., σελ 18.

⁸³ Anastasios Yannoulatos, «Father Spartas visits Greece», *Πορευθέντες*, τεύχ. 5, (1960),σελ. 9-13.

ήταν τεράστιο⁸⁴. Θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει πως πολλές προσωπικότητες οι οποίες έλαβαν ενεργό δράση στην ιεραποστολή, την περίοδο που εξετάζουμε, είχαν κάποια προσωπική επαφή με τον αρχιμανδρίτη Αμφιλόχιο Μακρή, ο οποίος στις 29 Αυγούστου 2018 κηρύχθηκε άγιος από την Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ενδεικτικό παράδειγμα επίσης αποτελεί ο π. Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος (1903-1972), ο οποίος σε μεγάλη ηλικία και όντας απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, το 1958, γνώρισε τον Θεόδωρο Νανκυάμα (1924-1997) από την Ουγκάντα⁸⁵. Από εκείνον πληροφορήθηκε για την Ορθόδοξη κοινότητα της Ουγκάντας και την φλόγα της πίστεως που είχαν⁸⁶. Παράλληλα ενθουσιάστηκε με την παρουσία του π. Σπάρτα στην Ελλάδα, το 1959, με αποτέλεσμα να μεταβεί στην Πάτμο ώστε να λάβει την ευλογία του αγίου Αμφιλοχίου και να ξεκινήσει το ταξίδι του προς την πρωτεύουσα της Ουγκάντας, την Καμπάλα⁸⁷.

Δεν πρέπει να λησμονούμε την μορφή του Θεόδωρου Νανκυάμα, ο οποίος ήταν ορθόδοξος μητροπολίτης Καμπάλας και πάσης Ουγκάντας. Από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ήταν κοντά στον π. Σπάρτα και στην ομάδα Αποοργα (Εύρηκα), όπως είχαμε αναφέρει, ανακαλύπτοντας την Ορθοδοξία. Το 1954 πλέον άρχισε τις σπουδές του στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και αποφοίτησε

---

⁸⁴ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, «Ο άγιος Γέροντας Αμφιλόχιος Μακρής Πρόδρομος της Ορθόδοξης ιεραποστολικής αφύπνισης», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 147 (2018), σελ. 16-21.

⁸⁵ Βασίλειος Γούλας, «Αρχίμ. Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος - Λίγο πριν το μεγάλο ξεκίνημα», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 152, (2019), σελ. 3-4.

⁸⁶ Νικηφόρος Μητροπολίτης Κινσάσας, «Η συμβολή του Αρχιμανδρίτη Χρυσοστόμου Παπασαραντόπουλου στην ιεραποστολική προσπάθεια του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 149, (2019), σελ. 3-8.

⁸⁷ Νικηφόρος Μητροπολίτης Κινσάσας, «Η συμβολή του Αρχιμανδρίτη.», *ό.π.*, σελ. 4.

το 1959. Το 1961 χειροτονήθηκε στον βαθμό της ιεροσύνης και οχτώ χρόνια αργότερα αναδείχτηκε ως αρχιμανδρίτης. Εν τέλει το 1994 λαμβάνει την θέση του μητροπολίτη Καμπάλας και πάσης Ουγκάντας. Ο Θεόδωρος προσπάθησε να βελτιώσει τη ζωή των συμπατριωτών του λαμβάνοντας υποτροφίες προς μετάβαση στην Ελλάδα, Ρουμανία και Ηνωμένες Πολιτείες για σπουδές σε διάφορους τομείς⁸⁸. Κοντά στον π. Χρυσόστομο υπήρξε και ο αρχιμανδρίτης Χαρίτων Πνευματικάκης (1908-1998), ο οποίος μετέβη στην Αφρική ως ιεραπόστολος το 1972 και επιτέλεσε σημαντικό έργο⁸⁹. Η συνάντηση επίσης του Αναστάσιου Γιαννουλάτου με τον άγιο Αμφιλόγιο το 1962 είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη του ιεραποστολικού του έργου στην Ανατολική Αφρική⁹⁰.

Ως δεύτερη συνιστώσα ορίζουμε την ακαδημαϊκή έρευνα που αναπτύχθηκε σχετικά με την Αφρική. Χωρίς χάσιμο χρόνου το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης το 1961 ίδρυσε το «Ίδρυμα Αφρικανοασιατικών Μελετών», δηλαδή ένα πρόγραμμα σπουδών για την κατάρτιση των νέων σχετικά με τους αφρικανικούς και ασιατικούς λαούς και την κουλτούρα τους. Το Ίδρυμα, ωστόσο, δεν λειτούργησε ποτέ. Συνεπώς η μελέτη για την υπο-Σαχάρια Αφρική ασκήθηκε ουσιαστικά από τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο, και κατόπιν ασκείται μέχρι σήμερα στην Ελλάδα από μεμονωμένους ανθρώπους που έχουν ιεραποστολικό ζήλο. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1971, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος ίδρυσε το διετές «Κέντρο Ιεραποστολικών Σπουδών», το οποίο επίσης θα δίδασκε τις θρησκείες και τον πολιτισμό της Αφρικής. Ο τότε αρχιμανδρίτης Αναστάσιος Γιαννουλάτος έλαβε την θέση του προέδρου και ο Ηλίας Βουλγαράκης τη θέση

---

⁸⁸ [https://orthodoxwiki.org/Theodoros_\(Nankyama\)_of_Kampala](https://orthodoxwiki.org/Theodoros_(Nankyama)_of_Kampala) 7/11/21.

⁸⁹ Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο.*, ό.π., σελ. 25.

⁹⁰ Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, «Ο άγιος Γέροντας Αμφιλόγιος Μακρής Πρόδρομος της Ορθόδοξης ιεραποστολικής αφύπνισης», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 148, (2018), σελ. 3-9.

του αντιπροέδρου⁹¹. Αποτελεί εξέχουσα προσωπικότητα ο Ηλίας Βουλγαράκης, καθώς, όπως προελέχθη, εργάστηκε στον τομέα της Ιεραποστολικής ως καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Αθηνών και εμπλούτισε την εποχή του με πολυάριθμα άρθρα και μελέτες, αρχικά στο περιοδικό «Ανάπλασις» και αργότερα στο «Πορευθέντες», στο οποίο υπήρξε μαχητής υπέρ της εξωτερικής ιεραποστολής. Υποστήριζε πως η Εκκλησία χρειάζεται να «ενσαρκώνει» το Ευαγγέλιό της σε κάθε πολιτισμό και σε κάθε εποχή και πως η αγάπη είναι επίκεντρο της ιεραποστολής⁹². Μελετώντας κανείς την εργογραφία του Ηλία Βουλγαράκη διαπιστώνει την καίρια συνεισφορά του στην θεολογία της εποχής εκείνης και την εμβάθυνσή του στην πατερική θεολογία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του έργου του αποτελεί ο «Εννοιολογικός Θησαυρός της Ελληνικής Γραμματείας από τον 1^ο μέχρι και τον 15^ο αιώνα» ο οποίος είναι ανέκδοτος λόγω της μεγάλης έκτασής του⁹³. Εν κατακλείδι αξίζει να σημειωθεί πως ο προλεχθείς δεν σύλλεγε απλώς πατερικά κείμενα, αλλά διάβαζε το νόημα πίσω από τις λέξεις των κειμένων ώστε να βρει το αληθινό μήνυμά τους. Ήταν ένας «θεριστής, αλωνιστής, ζυμωτής» όπως τον αποκαλούσε η «κληρονομιά του Βουλγαράκη», δηλαδή οι μαθητές του⁹⁴.

---

⁹¹ Athanasios N. Papathanasiou, «Missionary Experience.», ό.π., σελ 304-307.

⁹² Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Η «γενιά του '60».», ό.π.,σελ. 394-397. Αξιοσημείωτα είναι τα λόγια του Θ. Ν. Παπαθανασίου στο μελέτημα, «Η γοητεία της ειδωλολατρίας ή Ποιές ασφάλειες αναζητούν οι Χριστιανοί όταν δεν αντέχουν την ελευθερία του Θεού», *Σύναξη*, τεύχ. 140, (2016), σελ. 18, στο οποίο επισημαίνει ότι *η αγάπη είναι κριτήριο της πνευματικής προκοπής αλλά και της ίδιας της Εκκλησίας.*

⁹³ Εύη Η. Βουλγαράκη-Πισίνα, «Εισαγωγή στο ανέκδοτο έργο του Ηλία Βουλγαράκη «Σχεδιάγραμμα για την Αγάπη» Μια εξερεύνηση στο μεγάλο ιεραποστολικό ζήτημα της προσαρμογής», *Αγάπη και Μαρτυρία. Αναζητήσεις λόγου και ήθους στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη* (επιμ. Ε. Βουλγαράκη - Πισίνα), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, (2001), σελ 41-42.

⁹⁴ Αθανάσιος (Θανάσης) Ν. Παπαθανασίου, «Μαθητεύσατε», ό.π., σελ.27-32.

3. Η Εκκλησία των Κικούγιου και το σχίσμα του Γαδούνα

Η Κέννα υπέστη τεράστιες ταλαιπωρίες, τόσο από τους αποικιοκράτες όσο και από ιεραποστόλους της Δύσης. Αυτό που ήθελαν, ήταν να έχουν σχέση με τον Χριστό χωρίς να χρειάζεται να απορρίπτουν συλλήβδην τις παραδόσεις τους και εν γένει την ταυτότητά τους. Κάθε πολιτισμός, θα λέγαμε, έχει φωτεινά και σκοτεινά σημεία. Η «σάρκωση» του Ευαγγελίου όμως, οφείλει να «διαβάσει» το νόημα πίσω από τις «λέξεις» του πολιτισμού και έτσι να προσλάβει τον αληθινό σπόρο τον οποίο κρύβει κάθε πολιτισμός. Ο σπόρος αυτός θα μπορούσε να αποτελέσει και τη γέφυρα ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς (τον πολιτισμό του ιεραποστόλου και τον πολιτισμό του υποδεχόμενου) προς επικοινωνία. Η φυλή Κικούγιου λοιπόν, όπως είδαμε παραπάνω, αλλά και όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, ήταν μία από τις κύριες φυλές που πάλεψαν για την ελευθερία και την πίστη τους. Σε αυτό το κεφάλαιο θα επικεντρωθούμε κυρίως στις σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα στην Καρίνγκα Εκκλησία των Κικούγιου («Karinga Kikuyu Church»), με ηγέτη της τον Άρθουρ Γαδούνα και το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Η σχέση αυτή, όπως θα αναλύσουμε, επέφερε πολλές συγκρούσεις μεταξύ αυτών, αλλά και μεταξύ των ομογενών. Εν τέλει θα αναπτύξουμε τα συμβάντα του σχίσματος του Γαδούνα από το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Η θέληση του Γαδούνα για ανεξαρτησία της Εκκλησίας των Καρίνγκα Κικούγιου από την διοίκηση του Πατριαρχείου αποτέλεσε την αφορμή του σχίσματος.

3.1 Η Εκκλησία των Κικούγιου, «Karinga»

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε το ξεκίνημα της Ορθοδοξίας από τον π. Σπάρτα και τον π. Οβαδία. Ακολούθησε η φυλή Κικούγιου στην Κέννα με ηγέτη τον Άρθουρ Γαδούνα στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Η Ορθόδοξη ενορία των Κικούγιου αποσχίστηκε από την Πρεσβυτεριανή Εκκλησία η οποία επέβαλε

απεμπόληση αφρικανικών εθίμων. Έτσι σχημάτισαν, στο πλαίσιο των Ανεξάρτητων Αφρικανικών Εκκλησιών, την Εκκλησία ονόματι «Karinga Kikuyu Church». Η λέξη Karinga στην γλώσσα των Κικούγιου σημαίνει το «γνήσιο». Η αγγλική λέξη που ταυτίζεται με αυτή είναι η «orthodox»⁹⁵. Αναλύσαμε προηγουμένως τον ρόλο που έπαιξαν οι Κικούγιου στον πόλεμο των Μάου-Μάου και πως στάθηκαν στο πλευρό των αδικημένων. Η εκκλησία αυτή, λαμβάνοντας την αναγνώριση του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας το 1946, εξασφάλισε κύρος και οικονομική βοήθεια⁹⁶. Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η φυλή αυτή ίδρυσε δύο ανεξάρτητες σχολικές ενώσεις, την «Ένωση Ανεξάρτητων Σχολείων Κικούγιου» («Kikuyu Independent School Association») και την «Καρίνγκα Κικούγιου Εκπαιδευτική Ένωση» («Kikuyu Karing'a Educational Association»). Ο σκοπός αυτών των ενώσεων ήταν η περισσότερη και η καλύτερη εκπαίδευση, καθώς η θρησκεία και η εκπαίδευση ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες⁹⁷.

3.2 Ίδρυση Ιεράς Μητρόπολης Ειρηνοπόλεως και η σχέση της με την Κένυα

Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας στα πλαίσια ιεραποστολικής δράσης, ίδρυσε την Μητρόπολη της Ειρηνοπόλεως (πλήρες όνομα στα σουαχίλι: *Νταρ ες Σαλάαμ* [*Dar es Salaam*]) στην Τανζανία της Ανατολικής Αφρικής, το 1958, έχοντας στην δικαιοδοσία της τα τρία κράτη, Ουγκάντα, Κένυα, Τανγκανίκα και Ζανζιβάρη⁹⁸. Έτσι η Σύνοδος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας το 1958 τοποθέτησε τον Μητροπολίτη Νικόλαο ΣΤ' (Βαρελόπουλο, 1915-1986) στην Μητρόπολη της

---

⁹⁵ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.168-170.

⁹⁶ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.168-170.

⁹⁷ Martin Ritsi, *A mission without a missionary*, ό.π., σελ. 9.

⁹⁸ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.171.

Ειρηνουπόλεως⁹⁹. Επτά χρόνια αργότερα, μόλις είχαν απελευθερωθεί από τα δεσμά της αποικιοκρατίας, το 1965, οι Κικουόγιου, ίδρυσαν ένα σωματείο με το όνομα «Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Κένυας» («African Orthodox Church of Kenya» AOCK), πλήρως νόμιμο από το κράτος. Λίγα χρόνια αργότερα η Μητρόπολη της Ειρηνουπόλεως μεταφέρεται στη πρωτεύουσα της Κένυας, στο Ναϊρόμπι, ως «Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης» με το όνομα «Ιερά Αρχιεπισκοπή Ειρηνουπόλεως». Επιπρόσθετα θα αναφέραμε την Εκκλησία των φυλών Μπαλούγια και Ναντί υπό την ονομασία «Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία Νυάνζα της Κένυας» («African Orthodox Church, Nyanza, Kenya» AOCNK) η οποία τάχθηκε με το μέρος της Αρχιεπισκοπής κι έλαβε νομική υπόσταση. Η διπλή εγγραφή, της AOCK από την μία πλευρά και από την άλλη πλευρά της AOCNK, υπήρξε αφορμή μεγάλων συγκρούσεων¹⁰⁰.

Οι σχέσεις όμως της Αρχιεπισκοπής με την Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Κένυας δεν ήταν οι καλύτερες. Ο λόγος αυτής της περίεργης σχέσης ήταν πως η κάθε μία αντιλαμβανόταν την άλλη ως κάτι ξεχωριστό, ως αυτοδιοίκητες εκκλησίες διεπόμενες από διαφορετικά καταστατικά¹⁰¹. Το 1972 ο π. Γεώργιος Άρθουρ Γαδούνα χειροτονείται επίσκοπος, με τίτλο επίσκοπος Νιτρίας (επί πατριάρχου Νικολάου Στ')¹⁰². Ο επίσκοπος Νιτρίας, λοιπόν, Γεώργιος Γαδούνα ήταν ποτισμένος με την φλόγα της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας, πράγμα που

---

⁹⁹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 159-160.

¹⁰⁰ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ. 171.

¹⁰¹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 166.

¹⁰² Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο.*, ό.π., σελ. 24. Ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος αναφέρει πως το 1973 έγινε η χειροτονία του π.Γαδούνα σε Επίσκοπο Νιτρίας. Βλ: Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ. 172. Σημειωτέον ότι η Νιτρία ήταν περιοχή της Αιγύπτου, και ένα από τα μεγαλύτερα μοναστικά κέντρα του πρώιμου μοναχισμού.

φάνηκε από τους αγώνες του στο πλάι των συμπατριωτών του. Έτσι άρχισε σταδιακά, από επίσκοπος Νιτρίας, να υπογράφει σε έγγραφα ως «Επίσκοπος Κένυας»¹⁰³. Τα πράγματα ανατράπηκαν προς το χειρότερο την εποχή του Φρουμεντίου (1916-1981), του τότε Μητροπολίτη Ειρηνοπόλεως, ο οποίος σφετερίστηκε την ΑΟΟΚ, εντάσσοντάς την στην Αρχιεπισκοπή. Ο Φρουμέντιος θεωρούσε πως ήταν ο μοναδικός εκπρόσωπος του Πατριαρχείου, έχοντας ως βοηθό επίσκοπο τον Γεώργιο Γαδούνα. Ο Φρουμέντιος δεν δεχόταν κανέναν να εισχωρήσει στο ιεραποστολικό του έργο, ούτε και τον Γαδούνα. Αντιθέτως ο Γαδούνα πίστευε πως αυτός ήταν ο ηγέτης της Εκκλησίας της Κένυας, καθώς πολέμησε για την ελευθερία της φυλής του, φυλακίστηκε και διώχθηκε, όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ο π. John Ngige Njoroge αναφέρει πως τον Γαδούνα, ως πρεσβύτερο των Κικούγιου στο παραδοσιακό σύστημα αρχηγίας, οι Κικούγιου τον δέχονταν ως ηγέτη και «πηγή εξουσίας»¹⁰⁴. Δεν άργησε να λάβει θέση η Σύνοδος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και βεβιασμένα να προβεί στην καθαίρεση του Επισκόπου Νιτρίας, Γεωργίου Γαδούνα, το 1979 στις 30 Νοεμβρίου¹⁰⁵. Όμως όπως αναφέραμε παραπάνω, η Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Κένυας, είχε ιδρυθεί ως σωματείο, ανεξάρτητο από το Πατριαρχείο και αυτό ήταν, όπως αναφέρει ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος, «το κρυμμένο χαρτί»¹⁰⁶. Τα καταστατικά της Αρχιεπισκοπής Ειρηνοπόλεως ήταν διαφορετικά από την Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία τη

---

¹⁰³ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ. 172.

¹⁰⁴ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 167-168.

¹⁰⁵ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.173.

¹⁰⁶ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.173.

Κένυας. Για την ΑΟΚΚ το καταστατικό ανέφερε πως «η Εκκλησία ήταν από και για τον αφρικανικό λαό»¹⁰⁷.

Ο Φρουμέντιος στο πλαίσιο της ιεραποστολικής δράσης, όντας σταλμένος από το Πατριαρχείο, δεν εργάστηκε όπως χρειαζόταν. Δεν υπήρξε η *σάρκωση* του Ευαγγελίου στον Αφρικανικό πολιτισμό, με αποτέλεσμα η Αρχιεπισκοπή και η ΑΟΚΚ να βρεθούν σε τεράστια σύγκρουση, με τον Φρουμέντιο να κατηγορεί τον Γαδούνα για κατάχρηση «φιλανθρωπικών βοθημάτων»¹⁰⁸. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε το γεγονός πως τα χρήματα που δωρίζονταν από την Ελλάδα και την Αμερική, χρησιμοποιήθηκαν για να χτιστούν ναοί σε έκταση γης ιδιωτών της Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κένυας¹⁰⁹. Εντούτοις ο Γαδούνα ως ηγέτης της Εκκλησίας που είχε πασχίσει για την ελευθερία της, έβρισκε οικονομικές λύσεις για να στηρίξει την εκκλησία του. Ήταν ωστόσο προφανές, από την μεριά του Γαδούνα, πως αυτή η διαμάχη μεταξύ, Αρχιεπισκοπής και ΑΟΚΚ, Φρουμεντίου και του ιδίου, γινόταν για την ελευθερία την οποία ο Θεός έδωσε στον άνθρωπο και την οποία η Εκκλησία του Γαδούνα ενστερνιζόταν¹¹⁰.

Τα προβλήματα δεν σταμάτησαν να κατακλύζουν τον Γαδούνα ακόμα και μέσα από τους οπαδούς του. Ο π. Ελευθέριος Ndwaru Muiruri, ένας από τους συνεργάτες του Γαδούνα, τάχθηκε με την Αρχιεπισκοπή, επηρεάζοντας και άλλους ιερείς να τον ακολουθήσουν στρέφοντας την πλάτη στον Γαδούνα. Για τρία χρόνια περίπου, από το 1975-1978, η Αρχιεπισκοπή είχε απαγορεύσει στους

---

¹⁰⁷ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 170-171.

¹⁰⁸ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 169.

¹⁰⁹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ. 172.

¹¹⁰ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 169.

Αφρικανούς να λάβουν μέρος στην ιεραποστολική δράση. Ο επίσκοπος Γαδούνα όμως δεν ποτήθηκε, καθώς είχε με το μέρος του την πλειονότητα των πιστών της Κένυας. Είχαμε αναφέρει πως στον πόλεμο των Μάου Μάου ο Γαδούνα και άλλοι σύντροφοί του είχαν φυλακιστεί¹¹¹. Οι εκκλησίες τους είχαν καταστραφεί¹¹². Επομένως ήταν δύσκολο για τον αφρικανικό λαό να δεχτεί μια «ξένη οντότητα», δηλαδή την Ιερά Αρχιεπισκοπή ως κάποιο είδος εξουσίας. «Σωτήρα» και «Γέροντα» ονόμαζαν τον Γαδούνα υπό το πνεύμα της ελευθερίας και ανεξαρτησίας που τους διακατείχε¹¹³.

Οι καταστάσεις στην Κένυα δεν ήταν ευχάριστες με αφορμή αυτόν τον διχασμό και διαχωρισμό των Εκκλησιών. Όπως μνημονεύει ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος, ο οποίος βίωσε τα γεγονότα ως Τοποτηρητής της Ιεράς Αρχιεπισκοπής, το 1981, οι εφημερίδες της εποχής ήταν γεμάτες με άρθρα σχετικά με τις συγκρούσεις που επικρατούσαν μεταξύ των Εκκλησιών. Επίσης υπήρξαν ιστορίες για ιεροσυλία και βεβήλωση των ιερών χώρων¹¹⁴.

3.3 Το σχίσμα του Γαδούνα και οι προσπάθειες άρσης του

Η καθαίρεση του επισκόπου Γαδούνα από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας αποτέλεσε τεράστιο πλήγμα για την Αφρικανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Κένυας. Δεν πρόκειται, ωστόσο, ν' ανακαλύψουμε τα πραγματικά αίτια του νοσηρού αυτού φαινομένου, αν δεν λάβουμε υπόψη την σχέση, η οποία υπάρχει

---

¹¹¹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 169-170.

¹¹² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.169.

¹¹³ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 170.

¹¹⁴ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.174.

στην Αφρική μεταξύ θρησκείας και πολιτισμού. Κάθε είδους διαχωρισμός της μίας από την άλλη προκαλεί συγκρούσεις και διαταραχές. Αυτό διαπιστώνεται από τις αντιδράσεις και την στάση που κράτησαν οι γηγενείς απέναντι σε δυτικούς ιεραποστόλους (Προτεστάντες και Ρωμαιοκαθολικούς), οι οποίοι επιχείρησαν την κατάργηση στοιχείων από την αφρικανική κουλτούρα, μεταφέροντας τη δικιά τους κουλτούρα από την Δύση στην Αφρική. Συνεπώς οι συγκρούσεις του επισκόπου Γαδούνα και της Ιεράς Αρχιεπισκοπής οφείλονταν στην λανθασμένη είσοδο του Χριστιανισμού και την μη κατανόηση του αφρικανικού πολιτισμού, και μάλλον όχι τόσο σε εγωιστικές απόψεις¹¹⁵. Υποστηριζόταν από μέλη της Αφρικανικής Εκκλησίας, πως η καθαίρεση έγινε με λανθασμένα κριτήρια βάση διαφορετικών καταστατικών¹¹⁶. Ο Γαδούνα γνωστοποιούσε σε εφημερίδες της εποχής πως αυτός ήταν ο «ηγέτης της Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας» και πως «ο Πατριάρχης δεν έχει την αρμοδιότητα να τον καθαιρέσει»¹¹⁷. Η στάση της Ιεράς Αρχιεπισκοπής ήταν επιθετική έναντι του Γαδούνα, προτρέποντας ιερείς, καθοδηγούμενους από τον π. Ελευθέριο Ndwaru Muiruri, να ιδρύσουν μία νέα Εκκλησία με το όνομα «Ελληνική Αφρικάνικη Ορθόδοξη Εκκλησία της Κένυας». Οι πράξη αυτή προκάλεσε εσωτερικές διαμάχες, με αποτέλεσμα ο Γαδούνα να βρεθεί στο «Ανώτατο Δικαστήριο της Κένυας». Εντούτοις το δικαστήριο έβγαλε το πόρισμα πως δεν ήταν το αρμόδιο όργανο που θα αποφάσιζε αν ο Γαδούνα ήταν ηγέτης της Εκκλησίας. Πρόσθεσε επίσης πως λόγω του περίπλοκου καταστατικού της ΑΟΚΚ όλα τα εκκλησιαστικά θέματα μπορούσαν να λυθούν από την Σύνοδο που χειροτόνησε τον Γαδούνα επίσκοπο. Έτσι οι συγκρούσεις δεν έλαβαν τέλος¹¹⁸.

---

¹¹⁵ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 176-177.

¹¹⁶ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 172-173.

¹¹⁷ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.175.

¹¹⁸ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 172-174.

Οι προσπάθειες εξομάλυνσης επέφεραν κάποιους καρπούς, αλλά όχι ριζική αλλαγή. Συγκεκριμένα, τα άρθρα στις εφημερίδες έλαβαν τέλος, χάρη στην προσπάθεια του τότε τοποτηρητή Αναστάσιου Γιαννουλάτου¹¹⁹. Σημαντικό παράγοντα στην γεφύρωση των Εκκλησιών αποτέλεσε ένα συνέδριο ιερέων, τον Σεπτέμβριο του 1983, στο οποίο πολλά μέλη από την Αφρικανική Εκκλησία ήρθαν σε επαφή με μέλη ταγμένα με την Ιερά Αρχιεπισκοπή¹²⁰.

Στην προοπτική ουσιαστικής σάρκωσης του Ευαγγελίου ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος δεν υπήρξε πρωτεργάτης μόνο του περιοδικού «Πορευθέντες», όπως σκιαγραφήσαμε στο πρώτο κεφάλαιο, αλλά έλαβε την πρωτοβουλία να οργανώσει και να εκδώσει την μετάφραση ιερών λειτουργικών κειμένων σε επτά κενυάτικες γλώσσες-διάλεκτους¹²¹. Το έργο του στην Αφρική ξεχείλιζε από αγάπη για τους ανθρώπους εκεί. Ακόμα, όπως μας εξιστορεί ο ίδιος, προσπαθούσε επανειλημμένα να εντάξει τον Γαδούνα πάλι στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, έχοντας ως αρχές την «ειρήνη και συμφιλίωση». Αντιλαμβάνεται κανείς πως ο Γαδούνα ότι έκανε το έκανε με βαθύ αίσθημα ευθύνης προς ανεξαρτησία του ταλαιπωρημένου του λαού. Φαίνεται καθαρά και από τα λόγια του στον Αναστάσιο Γιαννουλάτου, όταν έλεγε «μην προσπαθείτε να με πείσετε. Έχω κουραστεί. Δεν θα γυρίσω πίσω στην Αλεξάνδρεια»¹²². Μετά την καθαίρεση, ο Γαδούνα, εντάχθηκε σε ομάδα παλαιοημερολογιτών στην οποία βρήκε την ανεξαρτησία και το αυτοκέφαλο που επιζητούσε, μαζί και χρηματική στήριξη¹²³. Αυτή η ομάδα ελληνορθόδοξων παλαιοημερολογιτών, της

---

¹¹⁹ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.175. Ο ίδιος αναφέρει πως υπήρξαν διάφορες συναντήσεις με σκοπό την συμφιλίωση των δύο μετώπων.

¹²⁰ Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.178.

¹²¹ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 180.

¹²² Αναστάσιος Γιαννουλάτος, *Στην Αφρική*, ό.π., σελ.176-180.

¹²³ Μαρία Παρασύρη, *Η ιστορία και το έργο.*, ό.π., σελ 24.

Μητροπόλεως Ωρωπού και Φυλής, ανήκει στην λεγόμενη «Ιερά Σύνοδο των Ενισταμένων»¹²⁴.

Ακόμα και μετά τον θάνατο του Γαδούνα, στις 17 Ιουλίου του 1987, τα προβλήματα και οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν. Ο ηγετικός θρόνος της Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κένυας πέρασε στα χέρια του Niphon Kigundu Wamagu που επίσης παρέλαβε αυτούσια τα προβλήματα της εκκλησίας αυτής¹²⁵. Την 1η Νοεμβρίου του 2006 όμως το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, επί Θεόδωρου Β' (κατά κόσμον Νικόλαου Χορευτάκη), ανακάλεσε την καθαίρεση του Μακαριστού Επισκόπου Γεώργιου Άρθουρ Γαδούνα και τον αποκατέστησε, ως πράξη συμφιλίωσης των Ορθοδόξων. Ο Μητροπολίτης Κένυας, κ. Μακάριος Τηλλυρίδης, στην Σύνοδο που έγινε με σκοπό την άρση της καθαιρέσεως, επεσήμανε πως το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας είναι Πατριαρχείο «της συγχωρήσεως, της ταπεινώσεως, της αγάπης και της καταλλαγής»¹²⁶.

---

¹²⁴ Athanasios N. Parathanasiou, «Missionary Experience.», ό.π., σελ. 306.

¹²⁵ John Ngige Njoroge, *Χριστιανική μαρτυρία.*, ό.π., σελ. 184.

¹²⁶ Γραφείο Τύπου της Ιεράς Μητροπόλεως Κένυας, «Αποκατάσταση του Μακαριστό Επίσκοπο Νιτρίας Γεωργίου από την Αγία και Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 100, (2006), σελ. 6-7.

Συμπεράσματα

Είναι σαφές πως η συμβολή Ελλήνων πιστών στην ιεραποστολή και την ανάπτυξη της Ορθοδοξίας στην υπο-Σαχάρια Αφρική τον 20ό αιώνα είναι αδύνατον να αποτυπωθεί μέσα σε λίγες σελίδες. Η εργασία αυτή απέβλεψε σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή και σε ψηλάφηση των κριτηρίων. Είδαμε πως ορισμένοι άνθρωποι με αγάπη συνέφεραν τους Έλληνες από ένα λήθαργο ο οποίος τους κρατούσε μακριά από την συνάντησή τους με τον «άλλον», δηλαδή με τον ξένο και όχι με τον οικείο. Η έννοια της εξωτερικής ιεραποστολής, για πολλούς ήταν κάτι άγνωστο ή μη αναγκαίο, επομένως αυτή η αφύπνιση ήταν ένα δύσκολο κατόρθωμα. Η εργασία προσπάθησε να αναδείξει την ιεραποστολή σύμφωνα με τον «τρόπο του Χριστού» και με επίκεντρο την αγάπη και την ελευθερία. Προσπάθησε επίσης να αναδείξει την οπτική των Αφρικανών, πώς αυτοί αντιλαμβάνονται την πίστη στο Χριστό. Πώς η ανθρώπινη ψυχή αναζητά την συνάντησή της με τον Κτίστη. Οι προβληματισμοί που μπορεί να δημιουργήθηκαν μετά από αυτή τη ιστορική αναδρομή μπορούν να χρησιμεύσουν για την πραγμάτωση της ιεραποστολής στις μέρες μας.

Θα ήθελα να κλείσω με τα λόγια του Μητροπολίτη (τότε επισκόπου) Νιγηρίας Αλεξάνδρου, ως μια αφορμή προβληματισμού και ως αφορμή επόμενης ιεραποστολικής μελέτης: *«Προσωπικά και την βυζαντινή μουσική και την βυζαντινή αιογραφία και τη ναοδομία την βυζαντινή, όλα τα λατρεύω, [...] όμως είμαι αφρικανός επίσκοπος, υπηρετώ στην Αφρική και θέλω, όπως όλοι οι αδερφοί μου, να υμνώ τον Θεό μου μέσα από τις δικές μου μουσικές φόρμες. Να τον απεικονίζω όπως εγώ τον νοιώθω, με νέγρικα χαρακτηριστικά, μαύρο. Να τον λατρεύω μέσα σε ναούς αφρικανικούς. Κι σεις το ίδιο κάνετε στον τόπο σας»¹²⁷.*

---

¹²⁷ Επίσκοπος Νιγηρίας Αλέξανδρος, «Σε αναζήτηση του μαύρου Χριστού», *Σύναξη*, τεύχ. 78, (2001), σελ. 107.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αγαθόνικος Ιερομόναχος (2010), «Ένας μοναχός στην Τανζανία», *Αδελφότητα Ορθοδόξου Εξωτερικής Ιεραποστολής*. Ηλεκτρονικό άρθρο: <https://ierapostoles.gr/2010/04/%CE%AD%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%87%CF%8C%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B6%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/4/8/21>.

Αλέξανδρος Επίσκοπος Νιγηρίας (2001), «Σε αναζήτηση του μαύρου Χριστού», *Σύναξη*, τεύχ. 78, σσ. 106-108.

Βουλγαράκη-Πισίνα Εύη (2019), «Ιεραποστολή και Διάλογος: Μια αποτίμηση της αλληλεπίδρασης της Ορθόδοξης Θεολογίας και πράξης με τη Μεταρρύθμιση», *Θεολογία*, τόμ. 90, τεύχ. 1, εκδ. Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, σσ. 193-234.
Ηλ.δ.: http://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/archive_all_1019.asp?etos=201928/5/21.

Βουλγαράκη-Πισίνα Η. Εύη (2001), «Εισαγωγή στο ανέκδοτο έργο του Ηλία Βουλγαράκη «Σχεδιάσμα για την Αγάπη» Μια εξερεύνηση στο μεγάλο ιεραποστολικό ζήτημα της προσαρμογής», *Αγάπη και Μαρτυρία. Αναζητήσεις λόγου και ήθους στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη* (επιμ. Ε. Βουλγαράκη - Πισίνα), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, σσ. 33-58.

Γενική Γραμματεία της Εκτελεστικής Επιτροπής (1959), «Περί τίνος πρόκειται», *Πορευθέντες*, τεύχ. 1, σ. 1. Ηλεκτρονικά τεύχη Πορευθέντες: <https://porefthentes.gr/%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%b5%ce%af%ce%bf-%ce%b5%ce%bb%ce%bb%ce%b7%ce%bd%ce%b9%ce%ba%cf%8e%ce%bd-%cf%84%ce%b5%cf%85%cf%87%cf%8e%ce%bd/> (15/6/21).

Γιαννουλάτος Αναστάσιος (1960), «Ο π. Ρουβήμ Σπάρτας στην Ελλάδα», *Πορευθέντες*, τεύχ. 5, σσ. 10-13.

Γιαννουλάτος Αναστάσιος (2010), *Στήν Αφρική, Άρθρα, Μελέτες, Απολογισμοί και Οδοιπορικά*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα.

Γούλας Βασίλειος (2019), «Αρχίμ. Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος - Λίγο πριν το μεγάλο ξεκίνημα», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 152, σσ. 3-4.

Ηλεκτρονικά τεύχη Πάντα τα Έθνη: http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/mission/ierapostolh.asp?main=PantaEthnoi_old.htm (15/6/21).

Γραφείο Τύπου της Ιεράς Μητροπόλεως Κένυας (2006), «Αποκατάσταση του Μακαριστό Επίσκοπο Νιτρίας Γεωργίου από την Αγία και Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 100, σσ. 6-7.

Kibue C.K. (1962), «Η Ορθόδοξος Αφρικανική Εκκλησία στην Κένυα», *Πορευθέντες*, τεύχ. 15, σσ. 40-41.

Κόντογλου Φώτης (2012), «Οι Νέγροι Ορθόδοξοι και ο πάτερ Σπάρτας», *Ιερά Μονή Παντοκράτορος Μελισσοχωρίου*.

ηλεκτρονικό άρθρο: <https://www.impantokratoros.gr/pater-spartas.el.aspx> 25/8/21.

Μαρούκα Σοφία (1959), «Ένα ξεκίνημα», *Πορευθέντες*, τεύχ. 1, σσ. 6-7.

Νανκυάμας Θεόδωρος (1959), «Η Ορθοδοξία εις την ανατολικήν Αφρικήν», *Πορευθέντες*, τεύχ. 1 (1959), σσ. 7-8 και τεύχ. 2 (1959), σσ. 2-3.

Νικηφόρος Μητροπολίτης Κινσάσας, (2019), «Η συμβολή του Αρχιμανδρίτη Χρυσοστόμου Παπασαραντόπουλου στην ιεραποστολική προσπάθεια του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 149, σσ. 3-8.

Ντζορόγε Νγίγε Ιωάννης, (John Ngige Njoroge) (2011), *Χριστιανική μαρτυρία και Ορθόδοξη πνευματικότητα στην Αφρική. Η δυναμική της Ορθόδοξης πνευματικότητας ως ιεραποστολικό «παράδειγμα» της ορθόδοξης μαρτυρίας στην Κένυα*, Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, Ηλεκτρονικός σύνδεσμος: <http://ikee.lib.auth.gr/record/128262/files/GRI-2012-7788.pdf> 7/6/21

Παπαθανασίου Ν. Αθανάσιος (Θανάσης) (2001), «Μαθητεύσατε», *Αγάπη και Μαρτυρία. Αναζητήσεις λόγου και ήθους στο έργο του Ηλία Βουλγαράκη* (επιμ. Ε. Βουλγαράκη - Πισίνα), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα, σσ. 19-32.

Παπαθανασίου Ν. Αθανάσιος (2019), «Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ και η Ιεραποστολή. Μαρτηρία για «για», «με» ή «πέρα από» τον «ιερό Ελληνισμό».», Διεθνές Συνέδριο: *Η θεολογική παρακαταθήκη του πρωθιερέως Γεωργίου Φλωρόφσκυ*, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολη. Ηλεκτρονική δημοσίευση: https://www.academia.edu/40253690/Αθανάσιος_Ν_Παπαθανασίου_Ο_π_Γεώργιος_Φλωρόφσκυ_και_η_ιεραποστολή_Μαρτυρία_για_με_ή_πέρα_από_τον_ιερό_Ελληνισμό_Κωνσταντινούπολη_1_3_Σεπτεμβρίου_2019 (4/6/21).

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2019), *Γυναίκες στον δρόμο της της ιεραποστολής. Η γυναίκα ως θύμα, ως ύποπτη, ως ευαγγελίστρια*, Εν πλώ, Αθήνα.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2009), «Η «γενιά του '60» και οι ιεραποστολή. Δυσπιστία, Δημιουργικότητα, Αμηχανία», Θεολογικό Συνέδριο: *Αναταράξεις στη μεταπολεμική θεολογία. Η "θεολογία του '60"*, (Βόλος, Κυριακή 6-8 Μαΐου 2005) επιμ. Παντελής Α. Καλαϊτζίδης, Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, Θεόφιλος Αμπατζίδης, Ίνδικτος, Αθήνα.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2016), «Η γοητεία της ειδωλολατρίας ή Ποιές ασφάλειες αναζητούν οι Χριστιανοί όταν δεν αντέχουν την ελευθερία του Θεού», *Σύναξη*, τεύχ. 140, σσ. 5-21.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2009), *Η Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται. Η Ιεραποστολή ως ελπίδα και ως εφιάλτης*, εκδ. Εν πλώ, Β Έκδοση, Αθήνα.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2017), «Η Ορθόδοξη ιεραποστολή και οι ανθρώπινες συνάφειες», *Σύναξη*, τεύχ. 144, σσ. 27-40.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2001), «Ιεραποστολή και φύση της Εκκλησίας», *Σύναξη*, τεύχ. 78, σσ. 5-12.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2019), «Ιεραποστολή. Χριστιανική διαπολιτισμική μαρτυρία», *Σύναξη*, τεύχ. 151, σσ. 75-80.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2007), *Με την ψυχή στα πόδια. Από το μνήμα το κενό στους δρόμους του κόσμου*, Αθήνα, εκδ. Εν Πλώ.

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2011), «Το σφάλμα του Πέτρου», *Πνευματική Διακονία*, τεύχ. 11, σσ. 27-30. Ηλεκτρονική δημοσίευση: <https://drive.google.com/file/d/1XsI1ETVfIVMPjSzv53JDJ0EZRO2Ya6Yq/view> (8/6/21).

Παπαθανασίου Ν. Θανάσης (2020) «Το χωρίο Ματθ. 28:16-20 [«...πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη...»] και η Ιεραποστολή», *Σύναξη*, τεύχ. 155, σσ. 49-66.

Παρασύρη Μαρία (2020) *Η ιστορία και το έργο του «Γραφείου Εξωτερικής Ιεραποστολής» της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών Πρόγραμμα Σπουδών : Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία, διπλωματική εργασία, Πάτρα. Ηλεκτρονική δημοσίευση: <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/49090> (4/6/21).

Τσιρέβελος Γ. Νικόλαος (2015), «Η πρόσκληση των Αφρικανών προς τους Ορθοδόξους», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 133, σσ. 16-19.

Τσιρέβελος Γ. Νικόλαος (2018), «Ο άγιος Γέροντας Αμφιλόχιος Μακρής - Πρόδρομος της Ορθόδοξης ιεραποστολικής αφύπνισης», *Πάντα τα Έθνη*, τεύχ. 147 (2018), σσ. 16-21 και τεύχ. 148 (2018), σσ. 3-9.

Τσιρέβελος Γ. Νικόλαος (2013), *Τα ιεραποστολικά περιοδικά και η αποτύπωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας κατά την μεταπολεμική περίοδο. Επικοινωνιακή προσέγγιση*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη, Ηλεκτρονική δημοσίευση: <https://docplayer.gr/43576191-Nikolaos-g-tsirevelos-ta-ierapostolika-periodika-kai-i-apotyposi-tis-orthodoxis-martyrias-kata-ti-metapolemiki-periodo-epikoinoniaki-proseggisi.html> (5/6/21).

Αγγλική

Bondarenko M. Dmitri, Andrey V. Tutorskiy, (2020), «Conversion to Orthodox Christianity in Uganda: A Hundred Years of Spiritual Encounter with Modernity 1919–2019», *Religions*, 11, 223.: <https://www.mdpi.com/2077-1444/11/5/223> 25/8/21.

Norman A. E., (1954) «The Crime of Mau Mau», *The Australia Quarterly*, vol. 25, no.3, σελ. 74-86. <https://www.jstor.org/stable/i20633456?refreqid=excelsior%3A1d110c369b541342be66346631bf136e> 7/11/21.

Papathanasiou N. Athanasios, (2004), «Missionary Experience and Academic Quest. The Research Situation in Greece», επιμ. Frieder Ludwig, Afe Adogame, Ulrich Berner, Christoph Bochinger, *European Traditions in the Study of Religion in Africa*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, σελ. 301-311.

Risti Martin, (1991), *A mission without a missionary*, Florida, Η.Δ.: https://jbburnett.com/resources/ritsi_mission.pdf (27/4/21).

Veileux-Lepage Yannick, Jan Fedorowicz, (2015), «The Mau Mau revolt in Kenya 1952-56», *A History of Counterinsurgency*, εκδ. Praegers, σσ. 178-180, ηλεκτρονικός σύνδεσμος: https://www.researchgate.net/publication/268135053_The_Mau_Mau_Revolt_in_Kenya_1952-1956 3/1/22.

Ware Kallistos Bishop, (1993), *The Orthodox Way*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, έκδοση Ε΄.

Yannoulatos Anastasios, (1960), «Father Spartas visits Greece», *Πορευθέντες*, τεύχ. 5, σσ. 9-13.

Ηλεκτρονικά άρθρα

[https://orthodoxwiki.org/Christopher \(Spartas\) of Nilopolis](https://orthodoxwiki.org/Christopher_(Spartas)_of_Nilopolis) 14/8/21.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Universal Negro Improvement Association and African Communities League](https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Negro_Improvement_Association_and_African_Communities_League) 25/8/21.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Marcus Garvey](https://en.wikipedia.org/wiki/Marcus_Garvey) 25/8/21.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Jomo Kenyatta](https://en.wikipedia.org/wiki/Jomo_Kenyatta) 15/9/21.

[https://orthodoxwiki.org/Theodoros \(Nankyama\) of Kampala](https://orthodoxwiki.org/Theodoros_(Nankyama)_of_Kampala) 7/11/21.

<https://www.mixanitouxronou.gr/oi-maoy-maoy-poy-oi-vretanoi-toys-dysfimisan-os-kanivaloys/> 3/1/22.

<https://www.theguardian.com/news/2016/aug/18/uncovering-truth-british-empire-caroline-elkins-mau-mau> 3/1/22

